

UNIVERZITA KARLOVA

HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA BIBLISTIKY A JUDAISTIKY

Bakalářská práce

Židovské pohřební rituály střední Evropy

Jewish funeral rituals of Central Europe

ThDr. Pavla Damohorská, Th.D.

Tereza Šollerová

Čestně prohlašuji, že jsem svoji bakalářskou práci vypracovala samostatně a pouze na základně vlastního studia a s použitím uvedené odborné literatury a pramenů.

Tereza Šollerová

Praha, červen 2013

Děkuji ThDr. Pavle Damohorské, Th.D. za užitečné a odborné rady při tvorbě mé bakalářské práce.

Tereza Šollerová

Praha, červen 2013

Anotace:

Tato práce se zabývá židovskými pohřebními rituály střední Evropy. Jejím cílem je porovnat aškenázské Židy se sefardskou komunitou či židovskou diasporou v jiných částech, než jen ve střední Evropě a poukázat na jejich rozdíly. Součástí práce je také přiblížit běžnému čtenáři základní problematiku židovských pohřebních rituálů a židovský pohled na život, umírání a smrt.

Anotation:

This bachelor thesis deals with Jewish funeral rituals of Central Europe. The target is to compare Ashkenazi Jews and Sephardic Jews and their differences in rites. The part of my thesis is the explanation of terms like life, dying and death in jewish life cycle.

Klíčová slova:

- Umírání
- Smrt
- Chevra kadiša
- Pohřební rituály
- Zaopatření umírajícího a zesnulého
- Pohřeb

Keywords:

- Dying
- Death
- Chevra kadisha
- Funeral rituals
- Care of sick and dead person
- Funeral

OBSAH

Předmluva	6
Úvod	8
2 Pojetí smrti v judaismu	9
2.1 Smrt jako kritický mezník.....	11
2.2 Smrt – trest nebo prvotní záměr?.....	12
2.3 Co je po smrti?.....	14
3 Židovské pohřební rituály	16
3.1 Historie pohřbívání.....	16
3.2 Problematika zpopelnění a pohřbení.....	18
4 Chevra kadiša	20
4.1 Chevra kadiša – pohřební bratrstvo.....	20
4.2 Pražská chevra kadiša.....	22
4.3 Vedlejší spolky.....	25
4.3.1 Spolek zbožných žen.....	25
4.3.2 Spolek Sandekoes.....	26
4.3.3 Chevra kadiša zekenim maskim el dol.....	27
4.3.4 Spolek Chevra bikra cholim.....	27
4.4 Předměty pohřebního bratrstva.....	28
5 Zvyky konané před smrtí a po smrti člověka	30
5.1 Když je smrt nevyhnutelná.....	30
5.2 Úmrtí.....	33
5.3 Tahara – rituální očištění.....	36
5.4 Nástroje potřebné pro taharu.....	38
6 Uložení těla do rakve a pohřeb	40
6.1 Uložení těla.....	40
6.2 Pohřeb.....	40
6.3 Předměty uložené do rakve.....	44
Závěr	47
Doslov	49
Seznam literatury	50

Předmluva

Chápání smrti a posmrtného života se v různých náboženstvích odlišuje. Ani judaismus není výjimkou. Autorka této práce shrnuje představy smrti a posmrtného života z hlediska judaismu, tedy tak, jak je v židovské víře nahlíženo na konečné věci člověka – umírání, smrt, pohřební zvyklosti, na tělo jako schránku lidské duše a na ostatní aspekty související s posledními okamžiky života člověka žijícího v židovské víře. I na to, jak víra ovlivňuje všechny tyto atributy a doprovází člověka i na cestě do hrobu.

V posledních letech dochází k velkým změnám v nahlížení na základní etapy lidského života. Zrození již není jen záležitostí nastávající matky a lékařského personálu, porodu se může zúčastnit otec dítěte přicházejícího na svět, případně osoba matce jinak blízká. K takové změně dochází i v okamžicích odchodu, ale zde tato změna postupuje velmi pomalu. Mystérium smrti logicky lidi děsí, v podstatě bývá tabuizováno. V průběhu jen několika posledních generací bylo zapomenuto, že i smrt byla v dobách minulých nedílnou součástí lidského bytí. V poslední hodině málokdo zůstával sám, lidé umírali obklopeni svými nejbližšími a jejich poslední výdech zaznamenávaly oči milující rodiny a ne tikání neživých přístrojů. Pokud lidskost nebyla odhozena spolu se vším, co je staré a nemoderní, musí se změnit i lidský přístup k umírání a smrti.

Jako studentku judaismu a jako člověka, který nebyl vychováván v židovské víře, autorku této práce zajímalo, jak na tyto věci pohlíží Židé, jakými příkazy jsou vedeni, jaké kroky je třeba učinit, pokud někdo z jejich blízkých dosáhne chvíle, ve které se bude muset smířit s neodkladným a překročit tu pomyslnou hranici mezi životem a smrtí. Stejně tak ji zajímalo, jak judaismus nahlíží na posmrtný život. A samozřejmě i jak jsou organizovány okamžiky, které následují po posledním úderu srdce a po posledním výdechu. Jak je pak nakládáno s ostatky, jak se organizuje pohřeb a jak takový pohřeb probíhá.

Také autorku práce zajímalo, zda a jak se odlišují tyto zvyklosti v rámci židovské komunity ve střední Evropě. Zda dochází k nějakému výraznému odklonu od obecně daného rituálu nebo zda se rituál mění jen nepatrně, zda je rituál poznamenán měnící se dobou. Tím je myšleno například nakládání s tělesnými ostatky, tak jak se postupně u většinového náboženství, tj. u křesťanství, stále častěji přistupuje ke kremaci než k ukládání nedotčeného těla do hrobu. Všechny takové změny sebou nese v současné době až přímo překotný rozvoj lidstva, kdy se zpravidla vše, co se zdálo předkům zcela normální a přirozené a často jim

v dobách velmi nejistých umožňovalo prožít ten tolik potřebný pocit klidu a vyrovnaní, stává přežitým. Kdy pro velkou část populace, bez ohledu na víru, připadá náboženství a život ve víře jako něco rigidního, dávno přežitého.

To vše autorka začleňuje do své bakalářské práce.

1 Úvod

Pro vypracování bakalářské práce autorka vyhledávala informace o židovských rituálech a pohřbívání v odborných publikacích, které byly zapůjčeny v Městské knihovně v Praze a v knihovně Židovského muzea v Praze. Zároveň pravidelně navštěvovala knihovnu Židovského muzea kvůli publikacím, které jsou k zapůjčení pouze prezenčně. Toto studium probíhalo vždy v otevírací době knihovny a trvalo v časovém rozmezí od 5. 3. 2013 do 5. 6. 2013.

Odborné publikace byly vybrány na základě zemí, ke kterým se vztahují, konkrétně tedy například *Stanovy pražského Pohřebního bratrstva*, *Jewish Budapest : Monument, Rites, History* od Frojimovics a spol., vztahující se k židovským rituálům v Maďarsku, dále také *The Jewish Mourner's Book of Why* od A. J. Kolatche nebo *Crossing the Jabbok* od S. A. Goldbergové, ze kterých je možné čerpat informace jak o České republice či Polsku, ale také o oblastech sefardských a aškenázských Židů.

Dále bylo pro zpracování bakalářské práce nutné stanovit si rozsah této práce a vyměřit, které části pohřebních rituálů má autorka zpracovat. Autorka se na základě odborných konzultací dohodla s vedoucí své bakalářské práce ThDr. Pavlou Damohorskou, Th.D., že rozsah této práce bude sahát po uložení nebožtíka do rakve. Samotný pohřeb a období smutku pozůstalých může být okrajově představeno, ale nebylo toto téma doporučeno k hlubšímu zpracování vzhledem k obsáhlosti tématu.

Pro ozřejmění a vysvětlení některých rituálních pohřebních zvyklostí u Židů bylo třeba zaměřit se i na pohled na život, umírání a smrt z hlediska judaismu. Ke studiu této problematiky byly potřebné opět odborné publikace, které si autorka zapůjčila v Městské knihovně a v knihovně Židovského muzea v Praze.

Jelikož se bakalářská práce vztahuje k židovským rituálům střední Evropy, autorka si vymezila prostor na oblast České republiky, Polska a Maďarska. Autorka tyto země začlenila do své bakalářské práce z toho důvodu, že židovské obyvatelstvo v těchto zemích bylo vždy početnější. Autorka si tedy vzala za cíl, prozkoumat tyto země a zjistit, zda se na těchto územích vyskytují znatelné změny v pohřebním ritu nebo se zvyky ponechaly v původní podobě.

2 Pojetí smrti v judaismu

Je důležité pochopit, jak judaismus nahlíží na člověka a jeho tělo, neboť celý tento pohled se odráží ve všech židovských zvycích a tradicích. To jak je lidský život, vitalita člověka a zdraví důležité, můžeme najít v různých příkladech. Takovým je například svátek šabat a s ním spojené zákazy týkající se toho, co nesmí být o tomto svátku konáno. Stejně tak i půst, který má Žid při určitém svátku dodržovat. Pokud by však některý z těchto příkazů nebo zákazů mohl konkrétní osobu ohrožovat na životě, je pak tato osoba od těchto příkazů a povinností osvobozena. Sládek (2008) uvádí, že tento příkaz, který hlásá ponechat všechny ostatní ohledy stranou, pokud je ohrožen život (náš či život jiného člověka), se označuje termínem „*pikuach nefesh*“, či-li „*úcta k lidskému životu*“. Dále Sládek (2008) píše o původu tohoto příkazu, který je zakotven v Bibli (Lv 19,16), kde je zmíněno varování „*nestát u krve bližního svého*“, a slovo „*nestát*“ je zde myšleno hlavně tak, že člověk nemá stát nečinně, ale být nápomocen.

Hodnota života je tu postavena nad věci náboženství a víry. Život musí být chráněn do poslední chvíle, tedy i poslední chvíle lidského života jsou řízeny tak, aby byla zachována úcta k člověku a péče o jeho tělo i duši neustávala ani v těchto okamžicích.

Judaismus se staví ke smrti velmi realisticky a snaží se ji připomínat i ve svých tradicích. Například je tomu tak na svátek Jom kipur, při kterém si muž obléká oděv zvaný kitl, hábit bílé barvy, který symbolizuje čistotu, rozum. Do stejného bílého pláště se pak obléká i mrtvé tělo po tahaře – rituální očištění, a v tomto obleku je následně i pohřben. Tento zvyk se dá tedy vysvětlit jako připomínka toho, že život stále plyne, i když se to tak nemusí zdát a že na konci všeho čeká smrt, proto na ni musí být lidé připraveni.

Smrt je z lékařského či biologického hlediska definovaná jako zastavení všech životních funkcí, kdy žádnou z nich již nelze obnovit. Smrt (latinsky exitus) je tedy možné chápat jako stav organismu po ukončení jeho funkce. Diagnostikování klinické smrti se provádí většinou stejně, tj. zjištěním zástavy srdečního tepu a dechu a případně i ukončením činnosti mozku.

Tato definice smrti je obecně známá. Ale existují i jiná chápání smrti. Nezáleží jen na náboženství, kde smrt je brána jako přechod do jiného bytí nebo přeměnou člověka v jinou živou formu. Pohled na smrt a její pojetí je spjato také s výchovou, společností, dobou, životní filozofií, tedy celkovým názorem na svět.

Mnohdy je smrt pevně zakotvena jak v myšlení člověka, tak i v každodenním životě. Její realita a nevyhnutelnost je brána jako samozřejmost, na kterou se člověk skoro ani neptá. Neptá se, kde se vzala, proč existuje a proč je právě každý člověk takto limitován. Už od mala se lidé učí, že zrození je začátek a smrt je konec. Smrt je opředena tajemstvím, vznikají její definice, představy, někteří lidé se snaží zažít klinickou smrt, aby se dozvěděli, co je „někde tam za dveřmi“. Vznikají mýty, které tvoří ať už jedinec sám, tak i celá skupina lidí, různé kultury a náboženství. Tvoří se různé hypotézy, vědecké práce, ale i knihy, básně, filmy, malby. Smrt je jedno obrovské téma a záhada, která se promítá do života všech lidí. Smrt je tajemné mystérium a, i když si toho člověk všimnout nemusí, stále je jí ovlivněn a svým způsobem formován.

Židovský pohled na smrt je nám vyjeven v biblických textech. Ovšem je složité zcela pochopit význam vět, které v Bibli popisují nebo nějak přibližují smrt. Biblické texty mají zpravidla více významů, nebo jsou hádankami, které není vůbec snadné rozluštit. Je však nutné se jimi blíže zabývat a snažit se je pochopit, neboť mohou pomoci trochu více ozřejmit celou problematiku židovského chápání smrti. A tím i přiblížit všechny zvyklosti, příkazy a zákazy týkající se umírání, smrti a pohřebních zvyklostí v životě Židů.

Smrt v judaismu není chápána „pozitivně“, to znamená jako přechod do vyšší formy bytí, odchod do ráje, nirvány nebo začátek věčného života. De Vries (2008) uvádí, že v judaistickém chápání smrti končí jejím příchodem život věnovaný službě Bohu, ten život, který má nevyčíslitelnou hodnotu. Ale i přes nepříznivý pohled je v judaistických pohřebních zvyklostech znát úcta k člověku i jeho tělu a je kladen důraz nejen na jeho přirozený a pokojný odchod z tohoto světa, ale i přípravu na smrt – a tato příprava by měla být velmi pečlivá. Umírající by měl mít vyřešeny všechny svoje záležitosti, bez ohledu na to, zda jsou materiálního charakteru nebo se týkají jeho osobního života. Judaismus má svůj vlastní specifický pohled na umírání a smrt, který tato kapitola blíže objasní.

2.1 Smrt jako kritický mezník

„Všechno má určenou chvíli

A veškeré dění pod nebem svůj čas:

Je čas rození i čas umírání“

(Kazatel 3,1-2)

Každý člověk ví, že tam, kde končí život, přichází smrt. Smrt představuje moment, kritický moment, ve kterém život, braný v judaismu jako posvátný dar, Boží dar, přetrvává své pouto s člověkem a navždy ho opouští. Ondračka a spol. (2010) uvádějí, že smrt však v judaismu není konečným stavem bytí, je to odlišná ontologická forma. Toto „jiné“ bytí není však považováno za pozitivní, ale spíše je chápáno jako něco negativního – život je v judaismu darem. Jak uvádí de Vries (2008), celý život je radost a smrt vytrhává lidi z těchto radostí, ať už od jejich rodin a blízkých, ale i od služby Bohu a dodržování jeho přikázání.

Smrt přijde a vezme vše živé, otázkou ale je, zda svým příchodem vykonala poslední závěrečný čin a odnesla život do nenávratna. Zda je smrt opravdu konečností nebo je jen určitým přechodem „jinam“, kde snad existuje nějaké pokračování pozemského života.

Skoro v celé Bibli se uvádí, že smrt je konečná. Jakoby se v Bibli s ničím jiným než s koncem nepočítalo. Téměř v každém biblickém příběhu je popsáno, že hlavní aktér zemřel. Ať už to jsou pramatky či praotcové, nebo jiné důležité postavy. Gilman (2007) uvádí, že v Bibli existují dva případy, kdy smrt není jasná a je opředena jakousi záhadou a tajemstvím, nad kterým se dá vlastně pouze jen přemýšlet. Gilman (2007) předkládá k úvaze Henocha, pasáž Genesis 5,21-24. Je zde popsáno, jak Henoch chodí s Bohem a není ho, neboť Bůh ho vzal. Podobně tomu tak je v knize Druhé královské 2,11, kde se píše, že Eliáš vstoupil ve vichru do nebe. V žádné z těchto pasáží se jasně nepíše o smrti a není zde zmíněn ani jakýkoliv jiný ekvivalent. Může tedy být spíše jen souzeno, zda zemřeli, ale jejich smrt z těchto řádků patrna je.

Tyto dva případy jsou ale pouze výjimkou, jelikož všechny biblické postavy v příbězích nakonec zemřou. Bible ukazuje to, že smrt bere jako konečnost. Vždyť ani

Bůh nemá nad smrtí moc, Bůh zasahuje pouze do života a mezi živé, v této sféře může zachránit a nějak pomoci, dál ale již jeho moc nesahá.

Ačkoliv Bible nebere v úvahu posmrtný život, nedívá se v každém případě na smrt jako na něco hrůzného, čeho se člověk vždy má obávat. Samozřejmě jsou části, ve kterých biblické postavy pojmá strach ze smrti, ale existují i takové, které napovídají, že smrt není tak děsivá, jak se jeví. Gilman (2007) uvádí pasáž z Bible (Gn 25,8) : *„I zesnul Abraham a zemřel v utěšeném stáří, stár a sytý dnů, a byl připojen k svému lidu“*. O sytosti a plnosti dnů a poklidné smrti vypovídají i jiné pasáže z Bible (Gn 35,29;49,33): *„I zesnul Izák a zemřel a byl připojen k svému lidu, stár a sytý dnů“* a *„Když Jákob dokončil příkazy svým synům, uložil se opět na lože a zesnul. Tak byl připojen k svému lidu“*. V jiné pasáži dle Gilmana (2007) zase zemřel Mojžíš, kterého svěžest neopustila, a nevyhasl zrak. Z tohoto tedy jasně plyne, že Bible poukazuje i na smrt, ze které vlastně lidé mít strach nemusí. Poukazuje na mírnou, poklidnou smrt, se kterou je umírající smířen. Přichází po naplněném životě, je očekávána a jakoby i vítána.

2.2 Smrt – trest nebo prvotní záměr?

„Dokud se nenavrátiš do země, z níž jsi byl vzat“
(Genesis 3, 19)

Původ smrti jako božího trestu je zmíněn v bibli v příběhu o životě prvních lidí – Adama a Evy. Záleží ale na tom, jak lze texty z bible vyložit, neboť je několik způsobů a každý se přiklání k něčemu jinému. Gillman (2007) uvádí, že k rozboru je zapotřebí čtyř textů z Genesis.

První text (Gn 2,16-17) píše o příkazu Boha, který pojednává o zákazu jíst ze stromu poznání. V závěru Bůh podotýká, že pokud tak člověk učiní, propadne smrti. V druhém textu (Gn 3,4-5) had ujišťuje, že smrti nepropadne, pouze prohlédne, pozná rozdíl mezi dobrým a zlým. Adam a Eva pokušení však neodolají a ze stromu poznání pojí. Bůh toto nepřejde bez povšimnutí a trestu a ve třetím uvedeném textu se obrátí na Adama se slovy:

*„Kvůli tobě nechť je země prokleta;
po celý svůj život
z ní budeš jíst v trápení.
Vydá ti jenom trní a hloží
a budeš jíst polní byliny.
V potu své tváře
budeš jíst chléb
dokud se nenavrátiš do země,
z níž jsi byl vzat.
Prach jsi
A v prach se navrátiš.“ (Gn 3, 17-19)*

Poslední čtvrtý text (Gn 3,22-23) hovoří o vyhnání člověka z ráje, aby nadále nemohl jíst ze stromu poznání a nebyl živ navěky. Gillman (2007) uvádí, že jednou z možností jak chápat tyto texty, je trest za neposlušnost, který se odvíjí ve dvou rovinách, kdy jednou je tvrdá práce, kterou člověk musí vykonávat, aby se uživil, a druhou navrácení do země - tedy smrt. Dále autor uvádí další možný výklad a to, že Adamův trest, spočívající v dobývání chleba v potu tváře, končí ve chvíli, kdy zemře. Dále pojednává o tom, že smrt je od samého začátku součástí života člověka, smrtelný člověk je tedy úmysl, ne trest. Ovšem je možné chápat tyto texty i z další pohledu. V tomto případě je potřeba jít dále a podívat se na pokračování výše uvedených textů. Adam a Eva se po trestu mění. Do této chvíle chodili nazí, neuvědomějí jakéhokoliv zla, byli nevinní. Jejich hřích a trest jsou ale mezníkem, kdy oba pociťují hranice a rozdíly. Poznávají dobro a zlo, najednou vidí, že jsou nazí a mají potřebu se před sebou nějak zakrýt, rozlišují mezi sebou. To vše vede k tomu uvědomit si sebe sama. Třetí možností je tedy chápat smrt jako cenu za sebepoznání.

Zaměřit se na smrt či nesmrtelnost a zkoumat jejich původ je složitý problém, který není lehké vyřešit, pokud je to vůbec možné. V předchozích větách byly rozebrány biblické pasáže a byla zde uvedena problematika božích výroků, které není vždy možné chápat pouze v jednom smyslu a považovat vše za naprosto jednoznačné.

Kromě božího záměru popsaného v Bibli, je také třeba vzít v úvahu náhled náboženský. Gilman (2007) píše o tom, že ve všech jiných náboženstvích, bylo známé

uctívání mrtvých, což judaismus zakazoval. Judaismus zakazuje mnoho pohanských praktik, často spojených s modloslužebnictvím, či-li zde je možné uvést další důvod, proč se v Bibli poukazuje na člověka jako smrtelného. Člověk spojen s nesmrtelností je v židovském náboženství tabu.

Postavou vše řídící a určující je však stále Bůh. Bůh je ikona dokonalosti, která jde ruku v ruce s nesmrtelností. Vlastně spíše právě ta nesmrtelnost mu přidává na dokonalosti, která je jeho neodmyslitelnou vlastností. A zejména nesmrtelnost je hlavním dělicím prvek, který je vržen mezi člověka a Boha. Bible klade velký důraz na toto oddělení se a jasné vymezení hranic a vlastností, kdo je člověk a kdo je Bůh.

2.3 Co je po smrti?

*„Zaměřím-li k nebi, jsi tam,
a když si ustelu v podsvětí, také tam budeš“
(Ž 139,8)*

Každé náboženství, etnikum, kultura se zabývá otázkou, co se vlastně děje po smrti. Pokládají si otázky týkající se duše, posmrtného života, reinkarnace, pekla a ráje a vyvozují z nich odlišné názory.

Ve Starém zákoně, ze kterého židovské představy o smrti čerpají, je popisováno podsvětí, hebrejsky **še'ol**. **Še'ol** je temným místem, kam odcházejí mrtví. Hebrejské podsvětí je chápáno jako černá propast, místo vymykající se lidskému myšlení a představám. Starý zákon popisuje **še'ol** a upřesňuje jeho místo několika texty nacházejícími se v knihách Jób, Přísloví, Izajáš a další.

„Podsvětí roztáhne svůj chřtán a dokořán rozevře svou tlamu. Do něho sestoupí jeho důstojnost i jeho hlučící dav, jeho hukot a jásot.“ (Iz 5,14) Tento text a jiné citace ze Starého zákona blíže popisují podsvětí jako místo vzbuzující v člověku strach, úzkost a pocit ztracení. Je to požírající nestvůra, jáma na opačné straně, než se nachází nebesa.

Še'ol je hrob a temnota pohlcující vztah k živým a hlavně vztah k Bohu. Sestupují sem lidé bez jakékoliv výjimky, ať už si zaslouží temnotu či ne, jak uvádí Gillman (2007, s. 56) : „*Podsvětí nerozlišuje mezi spravedlivými a hříšnými; všichni lidé, dokonce i Jákob, v něm skončí, a to jistě není výrazem biblického hodnocení Jákobovy spravedlnosti*“.

Je nutné ale zmínit, že texty působí nejednotně a občas se v popisech rozcházejí. Jedno je však jisté, i nad **še'olem** má moc Bůh. Ze starozákonních textů však nejsou známé případy, kdy by Bůh nějak ovlivnil odchod mrtvého do podsvětí nebo by ho z něj vysvobodil. Pohledy na podsvětí v náboženstvích východního Středomoří jsou si celkem podobné, člověk je tu skoro vždy odsouzen k odchodu do podsvětí, k odlišnému bytí, které jinak může být nazváno bytím stínovým.

Širší a hlubší pohled ale v biblických textech najít není téměř možné. Jedním z možných předpokladů, proč tomu tak je, může mít důvod v okolních národech a jejich vlivu, který mohl pronikat do Izraele. Jejich jiné chápání smrti a různé pohledy na zmrtvýchvstání mohlo připadat autorům starozákonních knih nebezpečné pro judaismus.

3 Židovské pohřební rituály

V této kapitole se autorka pokusí přiblížit historii židovských pohřebních rituálů a vysvětlit problematiku židovského pohřbívání do země a zpopelnění těla.

3.1 Historie pohřbívání

Steinová (2005) uvádí, že již ve starověkých dobách se pohřbívalo zpravidla hned v den úmrtí. Pohřbívání v den úmrtí mělo svojí praktickou stránku. Steinová (2005) se zmiňuje o vysokých teplotách díky klimatickým podmínkám, ve kterých tehdy Židé žili a samozřejmě žádné chladicí zařízení, které by tělo udrželo ve stejném stavu a nedocházelo tak k rychlejšímu rozkladu těla, nebylo k dispozici. Dle autorky tyto aspekty byly příčinami, proč byl nebožtík pohřben co nejdříve. Je nutné zmínit, že i v případech, které nebyly zrovna přívětivé pro pohřbení těla v den úmrtí, se tento rituál dodržoval. Jedním z těchto případů byla například velká vzdálenost mezi hřbitovem a místem, kde došlo k úmrtí. Steinová (2005) uvádí, že z oblasti Evropy je známý Londýn, kde byl až do roku 1177 jediný židovský hřbitov pro celou Anglii.

Ve starověku byly hroby umístěny v domě či v jejich blízkosti, na pozemku, který patřil rodině. Hroby ale nemusely být jen v domě rodiny nebo na jejich pozemku. Pohřbívalo se také na jeskyních nebo skalnatých územích. Z Bible (Gn 23,19) je nejznámější skalní hrob, hrob Abrahamovy manželky Sáry, tedy jeskyně Machpala, která je právě Abrahamem zakoupena k tomuto účelu.

Jeskyně sloužily jako pohřebiště pro více osob, záleželo pouze na jejich velikosti. Jeskyně byla buď přírodní, nebo naopak uměle vytvořená k pohřebnímu účelu. Steinová (2005) uvádí, že každá taková jeskyně byla uzavřena a označena bílým kamenem. Nu 19,16 uvádí, že pokud by se člověk dotkl mrtvého nebo i jeho hrobu, bude po sedm dní nečistý. Proto byla tato místa označována, aby se mohlo předejít této situaci.

Steinová (2005) uvádí, že způsob pohřbívání se zásadně mění až díky pobytu Židů v Babylónii. Podle ní změna přírodních podmínek – rovinný terén, umožnil pohřbívání do

země a Židé začali tento nový způsob pohřbívání praktikovat i v zemích diaspory, kde zakládali hřbitovy.

Steinová (2005) popisuje, jak se podoby hřbitovů postupem času měnily. Autorka poukazuje na to, že se pohřbívalo v řadách podle různé posloupnosti, zejména časové. Autorka dále uvádí, že jen ojediněle bylo vynecháno místo, které bylo ponecháno pro příbuzné.

Steinová (2005) ve svém článku zmiňuje, že Židé ze střední Evropy, zejména ze Slovenska a Polska, pohřbívali muže a ženy odděleně, bez ohledu na to, že tím tak byl narušen celek rodiny. V českých zemích se však tento zvyk nepraktikoval. Dalším případem ve střední Evropě uvádí Steinová (2005) Německo, konkrétně tedy pevnost Breitenstein, kde zemřela žena Jochanana Weila a ten jí roku 1586 nechal exhumovat a její ostatky přenesl do Prahy.

Steinová (2005) píše o tom, že zakládání hřbitovů sebou přineslo i sestavení talmudských předpisů, které jasně definovaly podobu hřbitova. Dále Steinová (2005) uvádí, že jedním z těchto předpisů bylo nenarušení a zachování hrobů, stejně tak jako náhrobků, které byly považovány za majetek zemřelého, jiné předpisy zase určují, jak se mají návštěvníci hřbitova chovat. Zakázáno je jíst a pít, vstup se zvířaty není rovněž povolen.

Steinová (2005) uvádí, že tyto talmudské předpisy ale nebyly vždy dodržovány. Dále Steinová (2005) píše o tom, že některé hřbitovy byly na místech, které se, když hřbitov zcela využil svou kapacitu, nedaly více rozšířit, a proto byly hřbitovy, které už nemohly být více rozšířeny, zakryty navršenou hlínou a náhrobky byly zvednuty do nové výše. Steinová (2005) uvádí, že v České republice je tím známý Starý židovský hřbitov v Praze, který byl na některých místech navršen i dvanáctkrát.

Židovské pohřební zvyklosti a rituály se od starověku do dnes měnily. Avšak jejich charakter a smysl se zachoval, jen kulturní podoba je odlišná.

3.2 Problematika zpopelnění a pohřbení

Jak bylo výše napsáno, židovská tradice klade důraz na to, aby byl zesnulý pohřben do čtyřiaadvaceti hodin od svého skonu. Tento požadavek je uveden v Bibli (Dt 21,22-23) : „*Bude-li nad někým pro hřích vynesen rozsudek smrti, bude-li usmrčen a ty jej pověšíš na kůl, nenecháš jeho mrtvolu na kůlu přes noc, ale bezpodmínečně ho pohřbíš též den, protože ten, kdo byl pověšen, je zlořečený Bohem. Neposkvrníš svou zemi, kterou ti dává do dědictví Hospodin, tvůj Bůh*“. V některých případech lze ale udělat výjimku, a to například pokud se čeká na příjezd nejbližších příbuzných, jak uvádí Kolatch (1993). Na druhé straně Kolatch (1993) ale uvádí, že pokud člověka nepohřbíme co nejdříve a neposkytneme mu rychlý a důstojný pohřeb, urážíme tím Boha, neboť člověk je obrazem božím a neměl by být dlouho nechán napospas živlům.

Setkáváme se však i s jinými názory. Steinová (2005) ve svém článku Bejt Olam uvádí, že sice pohřeb bylo třeba vykonat co nejdříve, tedy nejlépe tentýž den skonu, ale nejpozději však třetího dne po skonu, tedy v případě, že připadla sobota mezi skon a pohřeb.

V Bibli (1S 31,12) si můžeme přečíst: „*Všichni válečníci se vypravili, šli celou noc a sňali mrtvolu Saulovu i mrtvolu jeho synů z bétšanských hradeb. Když došli do Jábeše, spálili je tam*“. I přesto, že judaismus zná z Bible případy kremace, tak rabínské autority z rané doby, vystupují proti kremaci. Argumenty rabínských autorit se hlavně opírají o známý biblický citát „*prach jsi a v prach se navrátíš*“. Tento citát z Genesis rabínské autority vykládaly tak, že lidské tělo musí do země navraceno jen v takovém stavu, v jakém bylo stvořeno. Tudíž kremace byla nepřípustná. Jejich přístup ke kremaci došel v pozdější době až k bodu, kdy jimi byla kremace označena za pohanský zvyk.

Ačkoli některé rabínské autority kremaci kritizovaly a vystupovaly proti ní, tak žádný zákon jasně kremaci nezakazoval, a tedy popel z kremace mohl být uložen na hřbitově. Kolatch (1993) však uvádí, že v ortodoxních skupinách je tato praxe zakázána.

V Bibli je popsáno několik situací o pohřbívání, není zde ale jasně napsané pravidlo, jak tělo zesnulého pohřbít. Tóra žádný zákon o tom, že tělo zesnulého, tedy spíše ostatky zesnulého, se musí pohřbít do země.

Však i přesto, že zde není žádný jednoznačný zákon o pohřbení ostatků těla zesnulého, tak se judaismus staví proti kremaci, a trvá na pohřbení těla do země. Zpopelnění je zkrátka tabu.

4 Chevra kadiša

Ve čtvrté kapitole se autorka zaměří na historii chevry kadiši, její působení a účel, který se postupně v průběhu dějin měnil až do dnešní podoby.

4.1 Chevra kadiša - pohřební bratrstvo

Chevra kadiša je svatý spolek, který byl v dřívějších dobách znám spíše jako společnost, která se starala nejen o zesnulé a nemocné, ale také o chudé. Až později tento charitativní spolek se jasněji vymezil a začal působit v oblasti pohřební.

Tato dobročinná společnost se postupně vyvíjela a její činnost se rozvíjela až do takové podoby, kterou lze rozeznat v dnešní době z různých spolků pohřebních bratrstev.¹⁾ Marcus (1946) uvádí, že pohřby byly vykonávány samotnou komunitou nebo sluhy, kteří k tomu byli určeni a kteří tuto činnost brali jako obchodní záležitost. Ovšem Marcus (1946) dále také uvádí, že pomoc nemocným lidem se již dříve, ve středověku, organizovala skrz výběr almužen.

Spolky, které se začínají více zajímat o péči o zesnulé a jejich pohřbení, se začaly postupně objevovat ve 14. století a to zejména ve Španělsku a také v Německu. Stále to ale ještě není ta známá chevra kadiša, o ní lze zaznamenat zprávy až v 16. století, tedy její vznik se datuje od této doby.

Goldbergová (1996) uvádí, že kořeny tohoto spolku nelze hledat v Německu, ale spíše ve Španělsku a v různých sefardských komunitách. Jako důvod autorka dále uvádí poměrně větší vliv křesťanství a větší nárůst různých charitativních organizací, které se datují již ve 13. století. Dále Goldbergová (1996) zmiňuje, že roku 1410 v Arles, se objevuje spolek Malbušej arumim (v překladu Oblékající chudé), který má podobné funkce jako právě chevra kadiša.

¹⁾Autorka se rozhodla používat ve své práci termín pohřební bratrstvo. Tento název se v judaismu ujal a začlenil se do běžné mluvy. I přesto, že termín pohřební bratrstvo není tak zcela přesný, jelikož se tento spolek zaměřuje i na charitativní činnost, nejen věci pohřební.

Goldbergová (1996) popisuje, že funkce tohoto spolku je nejen rozdělování peněz mezi chudými, ale také návštěvy nemocných, příprava pohřbu a také útěcha pozůstalých. Goldbergová (1996) dále usuzuje, že podobná organizace pravděpodobně ve střední Evropě nebyla známá.

Chevra kadiša je nyní známá jako židovské pohřební bratrstvo, které se stará o nemocného či zemřelého. Má na starost nejen péči o umírajícího a očištění mrtvého těla, ale také o řádný průběh pohřbu podle **halachy** a mimo jiné má také za úkol postarat se o pozůstalé a zajistit jim útěchu a oporu v těžkých časech.

Tato služba, která je ve své podstatě vlastně také službou sociální, je velmi dobře organizována. Steinová (2005) uvádí, že její členové a členky berou péči o zesnulého jako své poslání, svatou povinnost. Podle ní je to další příklad lidské lásky k člověku, kdy jeho příprava i na samotný odchod z tohoto světa je spjata s hlubokou úctou, citem, pokorou a obřadností, vždyť tyto úkony se dodržují dodnes, již od těch nejstarších dob. Dále popisuje, že sám obřad, kterým se tato služba stává, pak zaručuje důstojnost a spolu účastenství všem osobám, které jsou ve chvílích odchodu a rozloučení vystaveny stresu, bolesti i beznaději.

Steinová (2005) uvádí, že pohřební bratrstvo je dobročinný spolek, který svou láskyplnou péčí zahrnuje jak umírajícího, tak i osoby jemu blízké. Dle ní za projev lásky, žádný slušný a citlivý člověk neočekává mzdu, mělo by tomu být i ve chvílích pro člověka nejtěžších, tzn. ve chvílích, ve kterých jsme nuceni opustit své drahé a nejbližší nebo ve kterých se s těmito loučíme. Autorka dále zmiňuje, že nejvyšší odměnou je pro členy **chevry kadiši** pocit splněné **micvy**, a také blažený a osvobozující pocit, který dokáže navodit jen nezištná a očišťující pomoc druhému.

Členem pohřebního bratrstva nemusí být nutně někdo s duchovní autoritou, ale může se jím stát jakýkoliv člověk, z kterékoliv společenské vrstvy, vykonávající jakékoliv povolání. Vše se odvíjí od jeho vlastní volby a rozhodnutí, zda se členem společenstva stane a svůj život zasvětil službě umírajícím.

4.2 Pražská chevra kadiša

Již od talmudského období existují poznatky o lidech, kteří pohřbívali zemřelé. O pohřebním spolku jako takovém lze ale hovořit až v pozdější době. Jeho formování je postupné a spadá do několika staletí. Pařík (2001) uvádí, že v 11. století zejména ve Španělsku a zároveň v Německu se začíná utvářet **chevra kadiša** už jako spolek s určitou danou funkcí a úkoly, nejen pouze jako zvláštní vyčleněná skupina lidí a později v 16. století, a to v Evropě, se stala **chevra kadiša** spolkem, který byl řízen na základě stanov (dále může být psáno jako *takanot*). Steinová (2005) uvádí, že jako nejstarším spolkem se stalo pražské Pohřební bratrstvo, jehož vznik se datuje do roku 1564 a zakladatelem je pražský vrchní rabín Eliezer Aškenazi, který sepsal stanovy. Tyto stanovy sepsané Eliezerem Aškenazim, pak roku 1573 schválil vrchní pražský rabín Liva ben Becalel, známější více jako rabi Löw. Steinová (2005) dále uvádí, že po tomto vzniku pohřebního bratrstva se toto společenství dále rozvíjelo a bratrstva postupem času vznikala nejen ve venkovských obcích v českých zemích, ale i v zahraničí.

Doležalová (1990, s. 71) uvádí: „*K nejstarším dokladům o existenci instituce patří bezpochyby zakládací listina z roku 1564, která se však bohužel nezachovala v originále, nicméně byla publikována Mošem Wolfem Jeitelesem v první části knihy Zikaron le jom acharon. V zakládací listině je rok 1564 uváděn jako rok založení bratrstva. Z řady epitafů na pražském židovském hřbitově je však patrné, že instituce, jejíž povinností bylo pohřbívat mrtvé, existovala již v Praze dávno předtím. Je pravděpodobné, že dřívější chevra kadiša zanikla v neklidných dobách poloviny 16. století následkem opakujících se rozkazů o vypuzení židů z Prahy a Čech (...) Pevně vybudovaná organizace mohla tedy pravděpodobně existovat až v době, kdy židům již nehrozilo okamžité přímé nebezpečí. Nejlepším zdrojem informací o organizaci a poměrech bratrstva chevra kadiša je kniha stanov Pinkas ha takanot. Originál této knihy se ztratil za druhé světové války, ale existuje jeho kopie. Ta byla pořízena významným představitelem pohřebního bratrstva a také rovněž zakladatelem předválečného židovského muzea, již dříve zmiňovaným profesorem S. H. Liebenem. První zápis je datován 16. dnem měsíce Abu r. 452 p.m., což je 29.července 1692. Ve stanovách je uvedeno 32 základních pravidel pražského pohřebního bratrstva, z nichž 16 je považováno za nejstarší a předchází jim krátký úvod ve verších“.*

Pražská Chevra Kadiša není charakterizovaná jen jako nejstarší spolek, ale také jako první spolek, jenž obstarával pohřby všem členům židovské komunity a to i v případě, že nikdy nevěnovali žádný příspěvek. Postupem času získalo pražské Pohřební bratrstvo velmi dobré jméno a vážnost, která mu byla připisována hlavně díky tomu, že smazal všechny rozdíly mezi bohatými a chudými. Doležalová (1990) upozorňuje, že všichni měli nárok na řádný pohřeb, nevyjímaje zločince či nuzného člověka a je třeba se podívat ještě dále a upozornit, že nejen smazání rozdílů mezi členy židovské komunity, mělo vliv na postavení pražské Chevra kadiša. Doležalová (1990) popisuje, že se jím stali i členové tohoto spolku, jelikož jejich velká znalost, učenost, život bez prohřešků a striktní dodržování náboženských předpisů převyšovali jejich majetek a postavení. Pro spolek byly materiální věci naprosto bezvýznamné. Můžeme to připisovat zřejmě tomu, že jejich skoro každodenní styk se smrtí je přesvědčil o tom, že movitý majetek není tou nejpodstatnější věcí života.

Z takanot vyplývaly jasně dané úkony, zejména chování členů a jejich vnitřní organizace. Tyto takanot určovaly nejen, jak se má každý člen chovat, ale také postup volby nového představenstva, či pravidla pro přijímání nových členů. Jako členové vážené organizace museli být sami dobrým příkladem pro židovskou obec. Steinová (2005) poukazuje na to, že jejich život měl být bezúhonný, dokonce se vyhýbal veřejné zábavě a sporům, ovšem chování ale nebylo jediné, na co byly takanot zaměřené. Steinová (2005) popisuje, že stanovený byl i oděv spolku, věci týkající se doby a průběhu pohřbu a jiné záležitosti s tím související.

Možnost být členem pohřebního bratrstva byla jakousi výsadou. Tato výsada určovala, že svou bezúhonnost musel dokázat již před vstupem do bratrstva, tedy už jako bezúhonný člověk musel o členství žádat. Ne že by se jím teprve v pohřebním bratrstvu stal.

V pražském Pohřebním bratrstvu se členství rozdělovalo do čtyř skupin, spíše tedy stupňů, jak uvádí Steinová (2005), jelikož skupiny byly v hierarchickém pořadí. Autorka dále popisuje, že nejvýše postavení byli zvolení představitelé ze skupiny starších – zekenim. Tito představitelé museli absolvovat zkoušku z religiózních znalostí a zvyklostí bratrstva. Jejich členství v bratrstvu muselo být delší než šestnáct let.

Členové bratrstva nebyli za svoji činnost placeni, ale byly zde určité poplatky, které jako členové museli odvádět, tyto poplatky byly dány stanovami bratrstva. V případě, že byl ale žadatel o místo v pohřebním bratrstvu chudý, bylo možné tyto poplatky výjimečně odpustit. Steinová (2005) však uvádí, že některé funkce byly placené, například účetní a hrobníci.

Jedním z poplatků byl poplatek za členství v bratrstvu, který byl stanoven v kolínském Pohřebním bratrstvu. Steinová (2005) píše, že výše poplatku byla v tomto případě určena tím, zda nový člen měl či neměl příbuzného v bratrstvu.

Steinová (2005) poukazuje i na jiný poplatek, který si určil spolek sám, byl to poplatek za pohřeb. Výše ceny pohřbu byla určena ve stanovách pohřebního bratrstva. Dále Steinová (2005) uvádí, že nebylo ale pravidlem vybírat peníze za pohřeb, některé spolky poskytovaly pohřeb zcela zdarma a takovým spolkem byl například kolínský Pohřební spolek, kdežto naopak Židé z okolních míst platili pohřeb podle svého majetku. Pařík (2001) uvádí, že ze stanov pražského Pohřebního bratrstva, datovaných v 19. století, víme, že se platilo také, a to podle třídního rozdělení do 23 skupin. Dále autor popisuje, že tyto skupiny byly rozděleny podle majetku, který rozhodoval o výši poplatků a nejen majetek zde ale určoval cenu, stejně tak velikost náhrobku udávala výši poplatku.

O tom jak vypadá pražská Chevra kadiša dnes, mluví ve svém článku předseda Chevry kadiši v Praze Chajim Kočí. Ve svém článku Kočí (2013) uvádí, že na jaře roku 2009 se zrodil nápad, aby se obnovila činnost pohřebního bratrstva a právě tentýž rok se tento záměr stal skutečností a pražská Chevra kadiša funguje nadále i dnes, s tím, že se snaží být k nápomoci i jiným židovským obcím, nejenom židovské obci v Praze.

Dále Kočí (2013) uvádí, jak se liší dnešní pražská Chevra kadiša od té starší. Chajim Kočí (2013) popisuje, že poválečný zvyk prokázat významným náboženským a jiným důležitým osobám čest teša kabim, což je políť devíti kabi, tedy velkým množstvím vody, bude ponechán. Autor uvádí, že tento zvyk a čest ale současná chevra kadiša prokazuje jakémukoliv členu komunity bez výjimky. Jak sám Chajim Kočí (2013, s. 4) jako předseda spolku, napsal: „*Ve světle zásluh, které jistě mají všichni, prokazujeme nadále tuto čest všem*“.

Dále také předseda spolku Chajim Kočí (2013, s. 4) uvádí další zvyklosti, které se zachovaly a nadále praktikují, a to: „*V ritu tahary zůstal nadále i ojedinělý a doposud dobře nevysvětlený zvyk spočívají v omývání těla druhou vodou, v níž je rozmícháno vejce. Pochopitelně že kontinuálně se udržuje zvyk závazný již od rabana Gamliela, jak nám uvádí talmud Ketubot 10 a Moed katan 27, totiž všechny oblékat do stejného oděvu z bílé látky. Rozdíl je pouze v tom, že muži jsou navíc zavinuti do svých velkých talitů, jimž je odstraněna jedna z rituálních třásní (cicit). Na ženském ustrojení je, podle závoje a zástěrky poznat, zda žena byla vdaná a zda měli děti*“.

4.3 Vedlejší spolky

Stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936) uvádí, že vedle pohřebního bratrstva působily i jiné spolky, které byly ustanoveny a jejich účel popsán ve stanovách a vznikaly právě díky širokému poli působnosti chevry kadiši, jejíž činnost vlastně provázela člověka celým jeho životem, při modlitbách i po smrti.

4.3.1 Spolek zbožných žen

Chevra kadiša nošim cidkonijos je spolek zbožných žen. Jak uvádí stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936), tak tento spolek nebyl, na rozdíl od jiných vedlejších spolků, až tak svéprávný a ostatní spolky byly víceméně autonomní v rámci daných stanov, ale spolek zbožných žen byl nejvíce omezen. Pražské Pohřební bratrstvo (1936) uvádí, že si například nemohly, tak jako jiné spolky, volit své členy, toto měla na starosti chevra kadiša, jejíž představenstvo volilo předsedu a vypracovávalo spolku zbožných žen jejich stanovy.

Ženy v tomto spolku získaly velké uplatnění, jelikož z jiných přímých funkcí, které měly na starost vedení obce, byly vyloučeny. Zde se mohly zapojit do náboženských praktik, které provázely člověka jeho životem a které nemohli vykonávat muži, z hlediska etiky v judaismu. Frojimovics a spol. (2005, s. 423) uvádí jeden talmudský traktát Semachot 12:10, který uvádí toto: „*Muž může obléknout do hrobu a ovázat tělo muže, nikoliv však ženy. Žena může obléknout do hrobu a ovázat tělo muže a ženy. Muž může*

navštěvovat jiného muže trpícího střevním onemocněním, ne však ženu. Žena může navštěvovat muže i ženu trpící střevním onemocněním“.

Spolek zbožných žen měl tedy na starosti péči o nemocné ženy, jejich navštěvování a pomoc v tomto stavu. Jednalo se ale také o péči v posmrtném stavu ženy, rituální omytí a následné obléknutí do pohřebního roucha před uložením do hrobu.

Steinová (2005) uvádí, že kolínská Chevra kadiša měla ženské společenství, které se drželo a řídilo takanot mužů a které mělo poloviční počet členů, respektive členek. Dále Steinová (2005) uvádí, že ženy jsou zpravidla zobrazovány na holbách ve spodní části pod mužskou skupinou.

4.3.2 Spolek Sandekoes

Stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936) uvádí, že spolek **Sandekoes**, čili spolek kmotrů, měl za úkol poskytnout každé ženě židovského vyznání, která byla v šestinedělí, finanční pomoc ze spolkové pokladny. Dále se v pražských stanovách (1936) uvádí, že tuto finanční pomoc mohla pak šestinedělka využít na zaplacení lékaře, či jiné výlohy, které se pojily k mateřství, například zakoupení vybavy pro dítě.

Stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936) uvádí, že mimo přispívání do začátku mateřství, byl také ze členů spolku Sandekoes, volen losem kmotr, který byl přítomen při obřizce a tento vylosovaný člen měl také právo na určitý finanční obnos.

Dále stanovy (1936) uvádí, že výbor spolku Sandekoes také losoval čtyři členy spolku, kteří měli být přítomni na pohřbu zemřelého, při jehož pohřbu by nebyl přítomen nikdo, kdo by se pomodlil kadiš, nebo za předpokladu, že by se nesešel minjan při pohřbu.

Spolek Sandekoes, jak píše stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936), byl sedmičlenný a jejich volba probíhala každoročně samozřejmě za přítomnosti představenstva pohřebního bratrstva.

Stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936) tomuto spolku přidělovaly kontrolování všech nedoplatků a příjmů pohřebního bratrstva. Stanovy (1936) také spolku určily za úkol vést speciální knihy, ve kterých byly zapsány veškeré spolkové finanční příspěvky, které byly vybírány každoročně.

4.3.3 Chevra kadiša zekenim maskim el dol

Stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936) uvádí, že dalším vedlejším spolkem byl **Spolek starších pečující o chudé** a jeho úkol bylo pečovat a poskytovat pomoc každému nemocnému členu tohoto spolku po dobu šesti dnů, dále také nemocnému členovi tohoto spolku, pokud byl potřebný, poskytovali finanční pomoc na lázeňský pobyt.

Stanovy (1936) uvádí, že o svátcích, jako pesach, sukot a šavu'ot, členové losovali alespoň tři chudé členy, které obdarovávali penězi.

Volba členů Spolku starších probíhala každoročně představenstvem Pohřebního bratrstva a výbor tohoto spolku měl tři členy, jak uvádějí stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936).

4.3.4 Spolek Chevra bikra cholim

Stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936) píší o tom, že tito členové **Spolku pro navštěvování nemocných** měli za povinnost, jak už napovídá název, navštěvovat nemocného. Obsahem jejich činnosti byla především útěcha nemocného a také modlení se za úlevu trpícího.

Jejich úkolem ale také bylo zjistit, zda je o nemocného dobře postaráno. Pokud tomu taky nebylo, měli členové tohoto spolku za úkol okamžité zajištění dostatečné péče, například lékařskou péčí nebo přispět na léky pro nemocného.

4.4 Předměty pohřebního bratrstva

Mezi vybavení pohřebního bratrstva patří mnoho předmětů, které slouží nejenom pro taharu, ale i pro jiné úkony pohřebního bratrstva. Tyto předměty souvisí s každoročními ceremoniemi, jako jsou oslavy, volby představených a přijímání nových členů do pohřebního bratrstva, výroční hostinu potřebního bratrstva, a také samozřejmě některé předměty slouží k vybírání příspěvků a následně jejich rozdělování.

Džbán pohřebního bratrstva sloužil k rozlévání nápoje při výroční hostině pohřebního bratrstva. Zpravidla je, jak uvádějí Kosáková a spol. (2006), vyráběn z kameniny a je ozdoben nejen hebrejskými nápisy, ale také jsou na něm namalovány výjevy z různých činností pohřebního bratrstva. Dále Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že se u některých džbánů dochovalo i kovové víko, kde byl plasticky znázorněn pohřeb.

Holba pohřebního bratrstva sloužila ke stejné činnosti jako džbán pohřebního bratrstva. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že se na rozdíl od džbánu jednalo o stříbrnou holbu, opatřenou víkem a opět zdobenou výjevy z činností pohřebního bratrstva jako například péče o umírající či pohřební proslov a průvod. Kosáková a spol. (2006) také píše o tom, že v České republice je dochována unikátní holba, která je vyrobena ze skla.

Jídelní nádobí a náčiní pohřebního bratrstva se v praktickém smyslu nijak neliší od běžného jídelního náčiní a nádobí. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že toto jídelní náčiní a nádobí se používalo jen při výroční hostině pohřebního bratrstva a muselo být opatřeno alespoň písmeny *chet* a *kof*, čili zkratkou pohřebního bratrstva.

Pokladnička pohřebního bratrstva sloužila k vybírání příspěvků, které se používaly k fungování pohřebního bratrstva. Kosáková a spol. (2006) popisují, že tato pokladnička byla většinou umístěna v sídle pohřebního bratrstva nebo byla nesena v čele pohřebního průvodu. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že její tvar byl nejčastěji válcovitý a stříbrná nebo postříbřená pokladnička byla také opatřena víkem s otvorem na vhazování peněz a tato víko bylo uzamykatelné.

Volební urna pohřebního bratrstva se používala nejen při volbě představenstva do jednotlivých funkcí, ale také sloužila pro přijímání nových členů do pohřebního bratrstva. Stanovy pražského pohřebního bratrstva (1936) uvádějí, že k volbě se používaly barevně odlišené kuličky, které se vhazovaly do volební urny pohřebního bratrstva. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že konkrétní pravidla pro volby si určovalo pohřební bratrstvo samo.

Zvonek pohřebního bratrstva se používal na zasedáních pohřebního bratrstva. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že zvonek byl stříbrný, jeho tvar byl běžný, ale byl bohatě zdobený.

5 Zvyky konané před smrtí a po smrti člověka

V páté kapitole bakalářské práce autorka popíše židovské pohřební zvyky spojené s návštěvou umírající, ale také zvyky spojené se smrtí, tedy hlavně rituální očištění a obléknutí zesnulého.

5.1 Když je smrt nevyhnutelná

Lidé jsou citlivé a citové bytosti, které trpí a radují se. Pociťující bolest, útrapy, prožívající různá úskalí, ale také jsou schopni prožitku lásky a štěstí, soucitu a empatie. Rodí se a umírají. A jedna věc je v životě zcela jistá a pro všechny narozené naprosto stejná – v určitém okamžiku našeho života, dříve či později, náhle nebo po dlouhých útrapách nás čeká konečné zúčtování – smrt.

Jako lidé mají určité potřeby. Jíst, pít, dýchat, spát, milovat, pracovat, duchovně se rozvíjet, radovat se, souznít s někým, ale také se o své radosti i starosti mít s kým podělit. Podělit se o to s někým, kdo nás dokáže uvést do ještě větší euforie nebo nás naopak chytit za ruku a poskytnout slova útěchy. A stejně tak jak potřebují mít na blízku někoho, s kým budeme sdílet okamžiky našeho života, tak právě i tento blízký člověka chce být u toho, až někdo bude potřebovat jeho.

Málokdo by odmítl pomoc svému příteli či rodině. A to i takovou pomoc, jakou je útěcha v té nejtěžší chvíli – umírání. Poskytnout milované či blízké osobě službu opory a lásky jen pouhou svojí přítomností a projevem soucitu. Stačí jen být u umírajícího a dát najevo lásku a ochotu ve všem mu být oporou, vcítit se do jeho pocitů, ukázat mu, že nemusí být a ani není v této chvíli sám, že je tu někdo, kdo chápe jeho obavy a pomůže nejen jemu, ale i jeho nejbližším zvládnout a přijmout nevyhnutelnost, kterou smrt beze sporu je. Toto není u Židů jen projevem laskavého srdce, ale i jejich velmi důležitou a podstatnou náboženskou povinností. Co může být považováno v lidském životě za nejdůležitější a nejpodstatnější, než být svým blízkým po boku v dobách těžkých i radostných.

Newman a spol. (1992) uvádějí, že návštěva nemocných je v judaismu jednou z **micvot** a řadí se mezi **gmilut chasadim**, tedy skutky milosrdenství. Dle nich je tato základní **micva**, která je velmi zdůrazňována talmudskými učenými, se nazývá **bikur cholim**. Newman a spol. (1992) dále uvádějí, že **bikur cholim** řadil rabi Löw výše než **cedaku** (dobročinnost), protože prý chudý člověk si může o almužnu požádat, ale nemocný o pomoc ne. Dále autoři popisují, že nemocný se více podobá mrtvému, jenž je závislý na pomoci ostatních a stejně tak i pohřbení zesnulého závisí na iniciativě živých. Autoři uvádí, že právě proto je také tato **micva** řazena do skutků milosrdenství a je velmi vyvyšována na jiné **micvot**.

Mezi **gmilut chasadim** se ale neřadí jen návštěva nemocných, ale také sem patří například dobročinnost a doprovod na pohřeb. Sládek (2008) poukazuje, že je také nutné dodat, že **gmilut chasadim** není jen seznam dobročinných skutků, které se mají vykonávat, ale skutkem milosrdenství je i určitý životní postoj, kdy je člověk vždy připraven aktivně pomoci těm, kteří pomoc nutně potřebují.

Ve chvíli, kdy nejbližší uznají, že smrt se již blíží, měli by být připraveni na vykonání poslední služby. V judaismu není nějaký určitý psaný zákon, jak se v této chvíli chovat, avšak zvyky jsou jakýmsi nepsaným pravidlem, který se objevuje v judaismu už dlouhou dobu. V této situaci spíše záleží na taktu ostatních a jejich citech k umírajícímu, na důvěrném poznání jeho potřeb a přání. Jediným, ne příkazem ale spíše požadavkem, je důraz na zajištění naprostého klidu v okolí umírajícího, ale i zajištění jeho psychického klidu. Proto by se všichni, kteří se sešli u jeho úmrtního lože, měli vyvarovat jakýchkoliv projevů smutku a bolesti. Smrti by se umírající neměl bát, měl by odejít z tohoto světa v pokoji. Opět ale vše záleží na potřebách umírajícího a na tom, co on v danou chvíli považuje pro sebe za nejdůležitější a nejlepší.

Pokud tomu situace dovolí a umírající má dostatek sil, je třeba mu umožnit vyřídit si veškeré své osobní věci, aby mohl odejít s pocitem vyrovnání a dokončení svých úkolů, závazků, pracovních i soukromých záležitostí, rozloučit se a možná předat i své zkušenosti a poznatky.

Pro duchovní útěchu umírajícího není přítomna pouze rodina a přátelé, ale také to může být rabín nebo pohřební bratrstvo, které v tyto hodiny přejímá úlohu pečovat o umírajícího či pronáší předepsané modlitby.

O tom, že smrt je již blízko a není šance vyhnout se jí, ví nejen přítomní, ale i nemocný sám. Už není potřeba něco tajit, ale takt je stále nutný. Snaha mluvit otevřeně s nemocným je důležitá, ale je třeba dát pozor na jeho reakce. Stejně tak důležité je, aby si umírající uvědomil všechny své prohřešky, pokud nějaké byly. Podívat se hlouběji do svědomí a uvědomit si, zda je možné odejít v klidu a míru. De Vries (2008) uvádí, že je na místě, aby pronesl **viduj**, čili židovské vyznání hříchů. Po vykonání těchto náležitostí a v případě, že tak mohlo být učiněno, může být smířený, pokojný a předstoupit před Boha, tam pak jediné může být napraven.

K úmrtnímu loži přichází děti umírajícího, které poklekají a dostávají jedno po druhém požehnání od otce. Sperber (2008, s. 526) uvádí, že pro syny otec vyřkne: „*Bůh tě učiň jako Efrajima a Manasesa*“, pro dívky zazní z otcových úst: „*Bůh tě učiň jako pramatky Sáru, Rebeku, Ráchel a Leu*“.

Smrt se blíže víc a víc, ale nikdo není k nemocnému neomalený, stále se s ním zachází jemně, s citem a porozuměním. Přítomní se nadále snaží svého blízkého povzbudit, přestože každý je obeznámen s realitou. De Vries (2008) píše o tom, že v tuto chvíli je na čase začít předčítat pasáže z modlitby **Šema** a také zpívat **Jigdal**, tj. modlitbu, báseň, která obsahuje **Třináct článků víry** od Maimonida. De Vries (2008, s. 245) poukazuje na to, že je-li dostatek času, je možné zazpívat i modlitbu Adon olam, ve které jsou její poslední slova nanejvýš vhodná: „*Do Jeho rukou odevzdávám svou duši, když usínám i když se probouzím, a se svou duší i své tělo. Hospodin je se mnou, nebojím se nic.*“ De Vries (2008, s. 245) uvádí, že nakonec se pronesou ze Šema Jisra'el : „*Šema Jisra'el, Adonaj Elohejnu, Adonaj echad.*“ De Vries (2008, s. 246) dále uvádí, že poté následuje ještě požehnání Baruch šem kevod malchuto, tedy „*Budiž požehnáno Jeho jméno, Jeho říše a Jeho velkolepost na věčnost*“. Poté zaznívá modlitba „*Hospodin vládne na věčnosti*“.

Modlitby jsou dokončeny, poslední slovo **echad** odešlo společně s poledním vydechnutím. Je nutné ještě přesvědčit se, zda je skutečně již vše ukončeno, zda anděl

smrti opravdu navštívil dům a odnesl si s sebou život. De Vries (2008, s. 247) uvádí, že zesnulému jsou zatlačeny oči a jeho hlava je přikryta bílým rouchem při slovech: „*Požeháný budiž, Bože, Pane náš, Králi světa, který jsi rytířem pravdy*“ Bezprostředně po smrti si můžou také pozůstalí na znamení smutku natrhnout svůj oděv. Tento zvyk je ale v některých komunitách vykonán těsně před pohřbením, jak uvádí de Vries (2008). Ve střední Evropě, jak uvádějí judaisté, se ale natržení oděvu provádí bezprostředně po úmrtí bližního.

5.2 Úmrtí

Přišla smrt, život odchází nadobro. Už všichni vědí, že poslední okamžik, poslední slova s blízkým proběhla a nastává období smutku, nářku a věcí potřebných k pohřbení milované osoby. Proto je tedy povoláno pohřební bratrstvo, které zastoupí žalem zdrcené pozůstalé, ponechá je jejich smutku a postará se o veškeré náležitosti, spojené s přípravou zemřelého k pohřbu a s jeho pochováním.

Je těžké smířit se se smrtí, která je pro člověka najednou tak blízko, téměř hmatatelná. I život je v tu chvíli nevysvětlitelným tajemstvím, které by si člověk přál navrátit tomu druhému, který již není přítomen svou myslí, opustil svět a nachází se v krajinách neznámých.

Je zvláštní vidět vlastně už jen lidské ostatky, pouze lidskou schránku, která během života chránila duši. Představovala pojem „člověk“, tak jak je všeobecně vnímán, či vykládán. Koneckonců, při vzpomínce na blízkého člověka nebo známého si lidé vzpomenou nejen na jeho charakter, ale v myslí mají přece i celkem jasně vytesaný jeho obličej, postavu, hlas, pohyby. Duše odešla, ano, ale tělo není odpad. Je to obraz přítele, „obraz Boží“.

Je na rodině a chovat se k tělu s úctou a láskou. Ovšem nejen blízcí pečují o zesnulého. Ondračka a spol. (2010) uvádějí, že přítomna je zde samozřejmě i chevra kadiša, která pomáhá pozůstalým s úkony, které nemusejí být mnohdy příjemné a které mohou zármutek ještě více prohloubit. Dále popisují, že celá příprava pohřbu i jeho samotný průběh je postaven na myšlence zbytečně nezatěžovat pozůstalé, jejichž zármutek

může mnohdy ovlivnit jejich chování a zcela je ochromit při vykonání některých tradičních úkonů.

Jak dále uvádějí Ondračka a spol. (2010), je v této chvíli, po úmrtí blízkého člověka, čas pro **keriu**, natrhnutí oděvu, které je často zmiňováno v Genesis, v příběhu o Josefovi, kde se oděv roztrhne vždy na znamení zármutku. Například tato pasáž (Gn 37,34) uvádí natržení oděvu na znamení smutku: „*I roztrhl Jákob svůj šat, přes bedra přehodil žíněné roucho a truchlil pro syna mnoho dní*“.

Keria však není jen pouhou rutinou, kterou je nutné vykonat na důkaz zármutku. Je to instinkt, něco co má člověk v sobě a nutí ho projevit svůj smutek více než jen zarmoucenou tváří. Je to niterný projev žalu, výkřik bolesti z hluboké ztráty. Je to zoufalá touha projevit všechny city a vzpomínky, které ho se zemřelým spojovaly a po jeho smrti spojují dál, touha poukázat na to, jak moc bude zemřelý chybět.

De Vries (2008, s. 258) uvádí, že natržení oděvu se provádí po vyřčení těchto slov: „*Budiž požehnan, Bože, Pane náš, který jsi Pánem nad pravdou.*“ Sperber (2008, s. 536) píše o tom, že po roztržení svrchního oděvu následují další slova a to: „*Hospodin dal, Hospodin vzal; budiž požehnáno jeho jméno!*“

Pařík (2001) píše, že natržení oděvu má svá vlastní pravidla a pokud je zesnulým matka nebo otec, natrhne se oděv nalevo nad srdcem a naopak v jiném případě se natržení provede vpravo.

Sperber (2008) uvádí, že několik minut po smrti, zpravidla je to 8 – 10 minut, se na ústa přiloží pířko, aby bylo zcela jasné, že je opravdu člověk mrtvý. Dále autor popisuje, že tělo se poté nechá přibližně čtvrt hodiny naprosto v klidu a poté se zatlačí oči. Sperber (2008) uvádí, že zvyk zatlačení očí pochází z Bible (Gn 46,4), kde je Jakob ujišťován Bohem: „*Já sestoupím do Egypta s tebou a já tě také určitě vyvedu. Josef ti vlastní rukou zatlačí oči*“. Oči jsou zatlačeny a následuje naznačení Hospodinova jména na obou koncích horních končetin.

Členové a členky pohřebního bratrstva berou některé úkoly na sebe a tělu prokazují tu nejhlubší úctu. Ondračka a spol. (2010) píší, že po uplynutí další čtvrt hodiny, kdy jsou už

oči zatlačeny, naznačeno Hospodinovo jméno a všechny končetiny narovnány, je tělo položeno člena pohřebního bratrstva na zem, nohama ke dveřím. Sperber (2008) uvádí, že je také rozprostřeno prostěradlo, podle citace, kterou uvádí Bible (Mt 27,59) „*Josef tělo přijal, zavinul je do čistého plátna*“. Dále se dle Sperbera (2008) recituje žalm 91, který pojednává o ochraně Boha před všelijakým neštěstím.

Nebožtíkova ústa jsou šátkem svázána, jeho dolní končetiny se narovnajjí, a palce u nohou jsou k sobě svázány nití. Poté se tělo přikrývá prostěradlem, tento zvyk plyne z Bible, je ale také zřejmé, že dalším důvodem je zbytečně nezahřívát tělo, aby nedošlo k jeho rychlejšímu rozkladu. Pařík (2001) uvádí, že na závěr se postaví k hlavě zesnulého zapálená svíce, která zde má několik významů. Svíce u hlavy souvisí s tím, že i v judaismu (tak jako v jiných náboženstvích nebo v myšlení filozofů) je duše úzce spjata se světlem, ve Starém zákoně (Př 20,27) je zmíněno: „*Duše člověka je svíce Hospodinova*“. Kolatch (1993) uvádí, že podle mystiků svíce, zejména její světlo, umožňovala snadnější přístup do nebes, také ale svíce může odhánět zlé duchy, jiné kabalistické skupiny rozmisťují 26 svící dle numerického čísla Hospodinova jména.

Tak jako nebyl umírající ponechán o samotě ve chvílích posledních, tak i po smrti je u jeho těla stále někdo přítomen – stráží ho. Tuto službu, která je v hebrejštině nazvaná **šmira**, plní většinou osoba tímto pověřená, která bývá po dvanácti hodinách vystřídána.

Během těchto hodin zaznívají u nebožtíkova těla různé modlitby a chevra kadiša koná všechna možná opatření pro to, aby mohl pohřeb proběhnout se všemi náležitostmi a tradicemi. Chevra kadiša se prakticky stará o vše, co je v danou chvíli potřeba. Není to jen zhotovení rakve a pohřeb samotný. Stará se také o všechny úřední záležitosti, například oznamuje úmrtí na příslušný úřad, podává úmrtní oznámení a jiné nutné administrativní věci.

V těchto chvílích je rovněž chystán pohřební rubáš, prostý oděv jak pro muže, tak pro ženy. Je vyráběn z bílého lnu a není už nijak zdobený. Je vyráběna i rakev, která je velmi prostá, bez vyřezávaných ornamentů, jde vlastně jen o neohoblovaná prkna. Pařík (2001) uvádí, že do rakve je nebožtík vložen jen v pohřebním rouchu, tedy v rubáši, a jen s tím, co k němu pevně náleželo, například protéza a zde je opět patrná snaha dívat se na pohřeb

realisticky, bez velké pompéznosti. Jednoduchý oblek, jednoduchá rakev. Nic okázalého, jen čistý žal a úcta k mrtvému a jeho tělu.

5.3 Tahara – rituální očištění

Po zhotovení pohřebního roucha a před jeho oblečením nastává rituální očištění nebožtíka. Tento úkol mají na starosti členové pohřebního bratrstva. Pokud se jedná o zesnulou ženu, jsou u rituálního omývání a následného oblékání, přítomny jen členky Spolku zbožných žen.

Sperber (2008, s. 545) uvádí, že příkaz k rituálnímu očištění je v traktátu Šab.151b „*po skonu je tělo omyto a potřeno vonnými esencemi...*“. Jsou ale i jiné důvody, proč se **tahara** zařadila mezi pohřební rituální zvyklosti. Kolatch (1993) uvádí, že někteří badatelé tento očištný proces odvozují od kohanim v Chrámu, kteří před vykonáním chrámové služby se důkladně očistili a poté se oblékli do bílých oděvů. Jiným vysvětlením, který Kolatch (1993) uvádí je, že poté, co se člověk narodí, je řádně omyt, tak stejně omyt musí být i po své smrti, neboť se navrácí k Bohu.

Celý proces probíhá v tiché atmosféře. Omytí je důkladné, z každé strany, nic není ponecháno bez povšimnutí. Tělo je ale stále i při omývání přikryto prostěradlem. De Vries (2008) poukazuje na to, že chevra kadiša před omýváním pronáší společnou modlitbu a v průběhu **tahary** pronáší kantor žalmy a po očištění se tělo oblékne do pohřebního bílého roucha.

Na začátku **tahary** členové bratrstva položí tělo na zem, nohama k východu. Může být také položeno na dřevěné prkno nebo kamenný stůl. Steinová (2005) uvádí, že například v Praze je tělo během **tahary** položeno na dřevěné prkno, které má rýhu uprostřed, aby tak lépe mohla odtékat voda, kterou je tělo omýváno. Množství vody, které je použito k omytí, bývá stanoveno komunitou a množství je různé. Vždy je ale připraveno takové množství vody, aby bylo možné omýt každou část těla důkladně a nic nebylo ponecháno nečisté.

Z Českých zemí máme dochováno několik kamenných desek sloužících pro taharu. Steinová (2005) uvádí, že jsou tyto desky dochovány v Jistebnici, v Turnově, v Kožlanech na Plzeňsku a také na hřbitově Radobyl, který byl určený pro židovskou obec v Dražkově na Sedlčansku.

Pařík (2001) uvádí, že v polském Krakově a Praze je zvykem rozmíchat ve vlažné vodě vejce. Tato směs je pak nabírána hrníčkem a je jí poléváno tělo zesnulého. Až po této tradici nastává rituální očištění čistou vodou, kterou vykonává pět členů pohřebního bratrstva. De Vries (2008) píše, že tito členové jsou k rituální očištění vyvoláni svými hebrejskými jmény. Poté, vždy po **tahaře**, nastává vyčistění nehtů na rukou a nohou, jsou učesány a upraveny vlasy, u mužů jsou upraveny i vousy. Při těchto úkonech jsou používány speciální nástroje, které slouží jen k tomuto účelu.

Během rituálního omývání je recitována, mimo žalmů, i sedmá kapitola Písně písní. Pařík (2001) uvádí, že na závěr, po omytí, je třikrát proneseno slovo „*tahor*“, čili „*jsi čist*“. Dále Pařík (2001) uvádí, že v Praze členové pohřebního bratrstva ještě na závěr obřadu pokropili mrtvé tělo vínem, opět na znamení života, stejný význam jako má zřejmě vejce rozmíchané ve vlažné vodě.

V dřívějších dobách byla **tahara** prováděna na hřbitově, v domě očisty, speciálním domě hebrejsky zvaném **bejt tahar**. V dnešní době se ale tak často nevyužívá, neboť novější hřbitovy už nemají tento specifický dům pro očistu. **Tahara** se tak přesunula do márníc či nemocnic, nebo je vykonána v pohřebním ústavu. Chajim Kočí (2013) uvádí, že i deska, na kterou se zesnulý pokládá, se změnila. Díky moderní době a velkému postupu medicíny a hygieny bylo možné vyměnit dřívější desky za novější a praktičtější.

Newman a spol. (1992) uvádějí, že po vykonání rituálního očištění přichází na řadu **leviša**, což znamená oblékání zesnulého do pohřebního rubáše. **Leviša** je svěřena dvěma osobám, pokud se jedná o zesnulou ženu, je rituální oblékání svěřeno dvěma ženám ze Spolku zbožných žen.

Již očištěné tělo je tedy obléknuto do **tachrichim** – pohřebního oděvu. Newman a spol. (1992) uvádějí, že **tachrichim** je bílý oděv, velice jednoduchého střihu. Oděv by měl být pro všechny stejný, ať už se jedná o muže či ženu, o bohatého či chudého, neboť

před Boha předstupujeme všichni jako sobě rovni a i on se na nás dívá bez jakéhokoliv rozdílu. Pařík (2001) poukazuje na to, že pohřební roucho nesmí být sešité nití s uzlem, stejně tak nesmí být zhotoveno ještě před smrtí. Proto se šije až po zjištění a následnému potvrzení úmrtí.

Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že jednoduchý bílý rubáš se skládá z košile, kalhot, čepce, opasku a ponožek. Je-li oblékán do pohřebního roucha muž, pokládá se mu na jeho čelo, až do pŕlky, jeho **talit**, čili modlitební šál. **Talit** je ale pokládán na nebožítkovy čelo již jako **pasul**, což znamená doslova neplatný. Kolatch (1993) uvádí, že talit, jež je **pasul**, má jednu ze svých třásní odtrženou, tím se **talit** stává neplatným a ze zesnulého člověka je tak sňata náboženská povinnost.

Ondračka a spol. (2010) uvádějí, že po obléknutí ukládá bratrstvo tělo do rakev. Dále popisují, že rakev by měla být zhotovena z neohoblovaného dřeva, bez kovových součástí a jakékoly výzdoby, tedy jen velice prostá rakev, opatřena víkem. Dále uvádí, že rakev pro zesnulého je, stejně jako jeho pohřební oděv, vyrobena až po úmrtí.

Zde je nutné dodat, že po smrti je stále s tělem zacházeno s úctou a tak, jako by dotyčný jen spal. Proto všichni kolem něj zlehka našlapují, mluví ztišeným hlasem, snaží se vyhnout jakémukoly většímu hluku.

5.4 Nástroje potřebné pro taharu

Konvička pro taharu sloužila k omytí rukou členů bratrstva, kteří provádějí očistu. Většinou byly vyráběny ze stříbra, ale nebyl vyloučen i méně ušlechtilý materiál. Tvar konvičky nebyl nijak předepsaný, pouze měl nápis určující její účel. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že velikost a materiál si určovalo samo pohřební bratrstvo.

Miska pohřebního bratrstva byla stříbrná mělká miska, jejíž velikost je kolem 15 až 20 centimetrů, která také nese identifikační název pohřebního bratrstva. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že tato miska sloužila při tahaře na odkládání vlasů a kousků nehtů, které podle předpisů musely být po rituální očištění pohřbeny spolu s tělem.

Pohřební oděv je speciální pohřební oděv, do kterého je zemřelý obléknut pohřebním bratrstvem a je takto uložen do hrobu. Oblečení do rituálního oděvu se také řadí mezi pohřební rituální očistu vykonávanou pohřebním bratrstvem. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že se rozlišují pohřební soupravy pro muže a ženy. Dále Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že jako pohřební rubáš mohl být použit kitl nebo jednoduchý bílý oděv, vždy je ale nutné řídit se podle příslušného pohřebního bratrstva.

Prkno pro taharu sloužilo jako místo, kam se položilo zesnulého tělo a následně se vykonala rituální očista zemřelého. Velikost odpovídala průměrné lidské postavě a mělo zpravidla obdélníkový tvar. V prkně bývaly vyřezány žlábký, které sloužily pro lepší odtok vody. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že v dnešní době se pro tahary využívá kamenný stůl, který je stejného tvaru a stejně upravený jako dřívější prkno pro taharu.

Hřeben používaný pro taharu sloužil jako hřeben pro úpravu vlasů nebo vousů zesnulého. Altshuler (1983, s. 253) uvádí, že rituální hřeben pohřebního bratrstva byl vyráběn z rohoviny, většinou se zdobným vyrytým hebrejským identifikačním nápisem: „*Toto patří Svaté a dobročinné společnosti, práce byla dokončena v pátek po Šavuotu*“.

Čistítka pohřebního bratrstva jsou buď připojená k hřebenu, nebo jsou samostatně. Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že čistítka pohřebního bratrstva mají tvar jehel a lžiček, jsou vyráběná zpravidla ze stříbra a bývají také opatřena identifikačním názvem pohřebního bratrstva. Altshuler (1983, s. 254) uvádí identifikační název, kterým je opatřeno čistítka na nehty: „*Toto daroval rav Yoel Svatému pohřebnímu bratrstvu 27. Adaru roku 5627*“.

6 Uložení těla do rakve a pohřeb

Autorka v této šesté kapitole přiblíží čtenáři zvyky spojené s uložením těla do rakve a popíše zvyklosti při pohřbu zesnulého.

6.1 Uložení těla

I rakev je již připravena. De Vries (2008) uvádí, že stěny jsou vystlané prostěradlem, také dno a tělo je vloženo do rakve. Pařík (2001) uvádí, že pokud je nebožtíkem muž, vloží se s ním do rakve i jeho **talit**. Sperber (2008, s. 556) uvádí, že při ukládání se pronášejí verše: „*Ty vytrvej do konce. Pak odpočineš, ale na konci dnů povstaneš ke svému údělu*“.

Tělo, které je již omyto a obléknuto, musí být, jak bylo již výše uvedeno, pohřbeno do 24 hodin od jeho úmrtí. Bible totiž, jak bylo výše napsáno, že (Dt 21,22-23) „*Bude-li nad někým pro hřích vynesena rozsudek smrti, bude-li usmrcen a ty jej pověsis na kůl, nenecháš jeho mrtvolu na kůlu přes noc, ale bezpodmínečně ho pohřbis týž den, protože ten, kdo byl pověšen, je zlořečený Bohem. Neposkvrníš svou zemi, kterou ti dává do dědictví Hospodin, tvůj Bůh*“. Toto nařízení se sice vztahuje na konkrétní osoby, ale **halacha** pak toto nařízení rozšířila na všechny zemřelé. Frojimovics a spol. (1999) uvádějí, že dle traktátu Sanh 46a má k pohřbení těla dojít ještě tentýž den, za světla, ne v noci. Dále dle traktátu by se pohřeb neměl konat o svátcích šabat a Jom kipur, avšak o jiných svátcích se vykonávat může, pokud je k vykopání hrobu zajištěn člověk nežidovského vyznání. De Vries (2008) uvádí, že kopání hrobu může Žid vykonávat až o druhém svátečním dni. Jak ale uvádí Kolatch (1981), není tomu tak u všech komunit, například v Anglii se pohřby o svátcích vůbec nekonají.

6.2 Pohřeb

Rakev s tělem je vynesena z domu pohřebním bratrstvem. Sládek (2008) píše, že celé procesí, které doprovází zesnulého uloženého v rakvi, nese hebrejský název **Halvajat hamet**. Toto procesí má svůj předepsaný pořádek pořadí, který je dán ve stanovách

pohřebního bratrstva. Pohřebního průvodu se účastní členové pohřebního bratrstva, jsou přítomni také představitelé obce a příbuzní a pozůstalí po zesnulém.

Členové pohřební bratrstva mají celý pohřeb pod kontrolou, stanovy pražského Pohřebního bratrstva (1936) uvádějí, že pokud by se našel jen malý počet osob, které jsou ochotné nést nosítka se zesnulým, pak buď pořadatel, nebo úřadující člen pohřebního bratrstva určí několik členů z pohřebního spolku a tito členové se musí bezpodmínečně podřídit tomuto vyzvání.

Takanot pražského Pohřebního bratrstva (1936) udávají též pořadí smutečního průvodu, stanovy uvádějí, že po stranách pohřebního vozu mají kráčet pouze ti, kdo jsou určeni k tomu, aby recitovali z modlitebních knih předepsané modlitby. Další část průvodu je řazena následovně:

1. Průvodčí pohřbu
2. Truchlíci
3. Rabíni
4. Členové představenstva náboženské obce
5. Představenstvo chevry kadiši

Cesta, kterou se rakev nese na hřbitov, je vedena kolem synagogy. De Vries (2008) píše, že u synagogy se obvykle dělá přestávka, pro chvíli, ve které se nebožtík symbolicky loučí se synagogou. Dále uvádí, že zde bývá také smuteční ceremoniál, je sice krátký, ale velmi působivý a právě při této příležitosti bývá pronesen také **hesped**, smuteční řeč.

Newman a spol. (1992) píší o tom, že **hesped**, pohřební řeč, vychází z pasáže Bible (2S 1,19), která popisuje, jak David pronáší chvalo zpěvy nad Saulem a jeho synem Jonatánem. Dále popisují, že ve smuteční řeči by měla zaznít slova o dobrém, co zesnulý za svůj život vykonal, avšak nemělo by zaznít příliš velké pochlebování.

Frojimovics a spo. (1999) uvádějí, že se sedmkrát obchází rakev, znějí citace biblických textů a smuteční písně. Při každém kole se ozve troubení na **šofar**. Tuto praktiku, ale také uvádí de Vries (2008). Je tedy patrné, že tento rituál je známý jak v Maďarsku, tak i v jiných zemích Evropy.

Ondračka a spol. (2010) uvádějí, že smuteční průvod poté pokračuje až na hřbitov. Smutečního průvodu by se mělo zúčastnit co nejvíce osob a měl by být vykonán pěšky. Je to nejvyšší pocta nebožtíkovi. Není třeba žádné velké okázalosti, květin a věnců. Opět se zde odráží skutečnost, že jen projevem lásky a úcty dokážeme nebožtíkovi tu pravou odevzdanost. V dřívějších dobách, v aškenázských oblastech, se ženy nemohly účastnit průvodu. Tento zvyk z aškenázských komunit již vymizel, ale Kolatch (1981) píše o tom, že nadále přetrvává u sefardských Židů, zejména v oblastech Balkánu, Maroka a Sýrie. Dále Kolatch (1981) uvádí, že v kurdských židovských komunitách se pohřebního průvodu neúčastní synové nebožtíka, zůstávají pouze na nádvoří svého domu. Kolatch (1981) přidává také příklad libyjských Židů, opět synů zesnulého, kteří zůstávají před hřbitovem, kde pronášejí kadiš.

De Vries (2008) uvádí, že je také zvykem, pokud je někdo přítomen smutečnímu průvodu, zanechat své práce a alespoň na chvíli se k němu připojit. I činnost jako studium **Tóry** se může na chvíli přerušit a prokázat tak zesnulému úctu chvílí tiché účasti a zvoláním „*Odejdi v pokoji!*“.

Důležitá je také příprava hrobu k uložení rakve s ostatky. Steinová (2005) uvádí, že hrob může být vykopán vždy až v den úmrtí, v žádném případě ne dřív. Připravený hrob ale nesmí zůstat otevřený přes noc. Pokud není možné uskutečnit pohřeb v dané době, což se stát může, musí být hrob překryt prkny.

V dřívějších dobách bylo za vykopání a přípravu hrobu odpovědné pohřební bratrstvo, nyní je tento úkon přenechán příslušným pracovníkům, dalo by se říci hrobníkům, kteří odpovídají za správné umístění a vyhloubení hrobu.

Smuteční průvod doprovodil zesnulého na místo jeho posledního spočinutí – na hřbitov. Celá rodina se postaví k rakvi se zesnulým a obřad spojený s uložením nebožtíka do hrobu začíná. De Vries (2008) píše, že nejprve kantor přednese slova z písně, kterou Mojžíš zpíval na rozloučenou, tato slova jsou uvedena v Bibli (Dt 32,4): „*On je skála. Jeho dílo je dokonalé, na všech cestách je právo. Bůh je věrný a bez podlosti, je spravedlivý a přímý*“ Tato slova jsou opakována všemi přítomnými, dále ale zaznějí jiné biblické citace podobného významu. Dává se však pozor na to, aby vše bylo říkáno tiše, naproti tomu kantor recituje nahlas a zřetelně.

Po kantorově citaci biblických textů přicházejí na řadu pozůstalí, kteří přednesou svoji smuteční řeč, ve které se ještě naposledy mohou obrátit k zesnulému a sdělit mu svá poděkování, uznání, vše, co mu ještě chtějí sdělit a rozloučit se s ním. Nechybí zde ani provolání slova **šalom** (mír), čili pro zesnulého jen to dobré, nejlepší pro něj. Ze stanov pražského Pohřebního bratrstva (1936, s. 9) se můžeme dočíst, že „*Proslovy předem oznámí představenstvu a vyžádají si jejich schválení k nim, k proslovům zástupců náboženské obce židovské v Praze schválení toho není potřeba*“.

Vše co se chtělo říct a mělo, je už řečeno. Již není nutné cokoli dodávat, důležitá slova byla vyřknuta a nastává chvíle posledního rozloučení. Rodina a přátelé nesou rakev k hrobu. Skoro každý nabízí své ruce, aby pomohl nést rakev. Kantor předstupuje před zástup pozůstalých a začíná recitovat žalm 91. Na konci žalmu, když se poslední věta ještě jednou zopakuje, následuje pauza, ve které se rakev na chvíli položí. Pauzu vyplní krátká modlitba, po které se vystřídají nosiči, aby každý mohl být poctěn nošením már. Průvod pokračuje dál, žalm 91 se opakuje a během cesty k hrobu je tak učiněno třikrát.

Sperber (2008, s. 547) píše, že při slovech: „*Požehnáno budiž jeho jméno, jeho říše a jeho velkolepost*“, která jsou známá z modlitby Šema Jisre'el, se spouští rakev do hrobu, poté, co je rakev spuštěna, přistupuje ke hromu rodina zemřelého. Steinová (2005) uvádí, že každý člen rodiny vezme, jeden po druhém, lopatu s hromádkou hlíny a vysype ji na rakev a to se opakuje třikrát. Dále autorka zmiňuje, že po příbuzných přicházejí k rakvi přátelé a ti také třikrát nechají spadnout zeminu na rakev.

Pařík (2001) uvádí, že je nutné napsat, že i když přicházejí po sobě, lopatu si nikdy nepředávají z ruky do ruky. Vždy každý přítomný lopatu vrátí zpět k hromadě hlíny a ten, co následuje po něm, si ji sám vezme a nabere zeminu. Zасыpání hlínou není v judaismu bráno jako rychlý proces, něco co musíme uspěchat, urychlit. „*Prach jsi, a v prach se navrátíš.*“ Známa slova z Genesis, která upomínají na Boží záměr. Člověk by měl tedy k tomuto úkonu přistupovat slavnostně, ne jen stereotypně vzít lopatu s hlínou a rychle zasypat rakev. Toto sypání hlíny na rakev je jen další službou lásky, jejím dalším důkazem.

Při plnění hrobu hlínou kantor opět recituje modlitby. De Vries (2008) uvádí, že v závěru, kdy je hrob již zcela zasypán, jsou pronesena další známá slova z Bible (Kaz

12,7) „*A prach se vrátí do země, kde byl, a duch se vrátí k Bohu, který jej dal.*“ Celý pohřeb končí závěrečnou modlitbou, tedy modlitbou truchlících, **kadišem**.

6.3 Předměty uložené do rakve

Steinová (2005) uvádí, že do hrobu k tělu mrtvému je zvykem vkládat pytlíček nebo jen hrst půdy z Erec Jisrael, jelikož přáním každého zbožného Žida je být pohřben v zemi otců. Autorka uvádí, že hlína v sáčku ale také může pocházet ze země z příslušného hrobu v Erec Jisrael a sáček se zeminou se vkládal pod hlavu zesnulého nebo se zesnulý zeminou posypal. Kolatch (1993) uvádí, že oba ty zvyky symbolizují to, že ostatky zesnulého Žida jsou už navždy spojené se zemí Izrael a nezáleží na tom, že je Žid pochován na jiném místě, nebo i jiném kontinentu. Kolatch (1993) dále uvádí, že Židé věří, že ve Svaté zemi nastane opětovné vzkříšení, a Židé, kteří si to zaslouží, byť žili v jiné zemi, budou právě pod zemí země izraelské přivedeni zpět k životu.

K mrtvému do hrobu se nevkládají květiny ani žádné jiné dary, může být však dána k mrtvému modlitební kniha. Steinová (2005) uvádí, že jak již bylo výše zmíněno, do hrobu může být k zesnulému vložena například i protéza, tedy to, co bylo s člověkem silně spjato. Kolatch (1993) píše, že starým zvykem také bylo vkládat do hrobu na oči a ústa zemřelého kamenné destičky či střepy, to aby nemohl proniknout zlý duch.

I přesto, že židovské právo nemá velké námitky proti použití květin jako ozdoby na hrob, tak Židé tento zvyk nikdy nedežili. Steinová (2005) uvádí, že rabín Raši v 11. století upozornil na to, že v dřívějších dobách existoval zvyk položit myrtu na počest mrtvého na rakev. Jelikož byl tento zvyk nežidovský a takto byl i vnímán ostatními, příliš dlouho se neudržel. Druhým důvodem, proč nezdobit rakve květinami, je, že podle židovské tradice jsou si všichni v okamžiku smrti rovni. A jako mají chudí i bohatí zesnulí stejný prostý rubáš, tak i jejich rakve mají být prosté a jednoduché. Místo květin se na náhrobky mohou pokládat kamínky, tomu je tak v České republice. Steinová (2005, s. 8) vysvětluje tento zvyk takto: „*Vznik památníku nejjednodušší formy je také shledáván v jednotlivých na sebe navršených kamenech, při jejichž sestavování pomáhali příbuzní a přátelé zemřelého. Tato teorie zároveň vysvětluje tradici kladení kamínků na hroby zemřelých při návštěvě*

hřbitova“. Autorka by ale chtěla poukázat na to, že například v České republice nejsou květiny na hrobech zcela neznámé. Je tomu tak třeba na Novém židovském hřbitově v Praze na Olšanech.

Jiné staré zvyky, které nám jsou dochovány, jsou spjaty s představou zmrtvýchvstání (často se objevuje tato tradice v Maďarsku). Frojimovics a spol. (1999) uvádějí, že v tamějším tradování se zemřelý pokládá do hrobu s dřevěnou holí nebo lžící. Podle nich, lžice měla napomoci mrtvému k tomu, aby byl schopen dostat se pod zem, až do Erec Jisrael, kvůli tomu, aby mohl být přítomen zmrtvýchvstání a dřevěná hůl měla pak pomoci vstát, kdyby se objevil Mesiáš.

Doleželová (1990) uvádí, že často se do hrobu dávala větev nebo sukovice – podle tradice rabi Jirmija chtěl, aby do jeho hrobu byla vložena hůl a on, až přijde mesiáš, bude moci vstát. Ale možná se tento zvyk udržel díky mnohem starší pověře, která říkala, že pomocí této větve se každý věřící Žid, i když zemře v diaspoře, dostane do izraelské země. Je známo vyobrazení této pověry v jedné ze zakládacích listin pohřebního bratrstva v Maďarsku, jak uvádějí Frojimovics a spol. (1999).

K dřevěné lžici, nebo lopatce se vyjadřuje Chajim Kočí (2013, s. 4) ve svém článku: *„Pražská Chevra Kadiša má mnoho jedinečností. A to nejen tím, jací velikáni mluvili či konfigovali její působení. Ať již to byl rav Eliezer Aškenazi, který patrně stál u jejího zrodu, či uznávaný a moudrý Maharal, nebo snad trochu opomíjený, ve stínu svého staršího předchůdce, rav Jehezkel Landau. Právě posledně jmenovaný obohatil minhagim (zvyky) pražské chevry mnohými úpravami, které se udržovaly dodnes. Za všechny je možno jmenovat vymícení zvyku umísťovat do rukou ukládaných dřevěné vidličky, které jim při zmrtvýchvstání mají pomoci prokopat se do Erec Jisrael. Rav Landau stál proti tomuto zvyku jako proti nesmyslu, jenž vyjadřuje nepochopení toho, co se bude dít v době příchodu příštího světa. Tento zvyk, jinak celkem oblíbený v aškenázském světě, ve své době v Praze pranýřoval a po určitý čas se tento „zákaz“ udržel. Po druhé světové válce se vrátil společně s příbyvšími z Podkarpatské Rusi a po obnovení činnosti chevry v roce 2009 se od něj znovu podle doporučení rav Landaua ustoupilo“.*

Vypuštění zvyku vkládání dřevěné lžice do hrobu v českých zemích není jediným zvykem, který se nedodrhuje. Frojimovics a spol. (1999) uvádějí, že ze střední Evropy

vymizel zvyk ukládání inkoustu či pera mezi zesnulé manžele a také zvyk vložit do hrobu bezdětného muže jeho účetní knihu a klíč není již přítomen ve zvycích střední Evropy. Zvyk vkládání lopatky či lžice se ale stále drží jako zvyk v Maďarsku, což uvádějí Frojimovics a spol. (1999).

Existují ale i zvyky, které jsou spjaty s podobou rakve. Sperber (2008) uvádí, že například na spodku rakve se nechávala skulina mezi úzkými prkny. Sperber (2008) zmiňuje, že pokud zesnul kohen, tak se do jeho rakve navrtalo několik otvorů a v případě úmrtí šestinedělky se vyvrtají také otvory, ale rakev musí být o něco větší, než je obvyklé. Kolatch (1993) vysvětluje tyto zvyk tak, že otvory v rakvi musí být proto, aby se dovnitř rakve mohla dostat zem a tím se tak splnil požadavek „*prach jsi a v prach se navrátíš*“.

Kosáková a spol. (2006) uvádějí, že ve výjimečných případech se v naší zemi přes rakev dávala pokrývka, která zakrývala jednoduchost rakve. Dále autoři uvádí, že tato pokrývka byla nejčastěji z černého sametu, bohatě zdobená a měla dostatečnou velikost, aby mohla přikrýt celou rakev. Podle autorů je zde nutné zmínit, že tento zvyk je spíše ojedinělý, v judaismu se dbá na neokázalou, dřevěnou rakev, ovšem použití rakve ale není vždy nutné. Steinová (2005) uvádí, že v Izraeli se tělo zahalí jen do bílé látky a takto se pohřbí, v rakvi se pohřbívají zpravidla jen izraelští vojáci, kteří jsou uloženi do prosté dřevěné rakve a uložení do rakve se ale stále dodržuje v zemích střední Evropy, kde žádná země není výjimkou. Pohřbení bez rakve však je možné, na přání ze závětí zesnulých Židů, jak například uvádějí Frojimovics a spol. (1999).

Závěr

Třeba že jsou rituální předpisy a zvyky dodržovány povětšinou velmi striktně, přeci jen dochází k určitým odchylkám a specifikům. Nejde ani tak o působení dnešní uspěchané doby, naopak jak dokázalo autorčino sbírání informací, dochází k určitým „návrátům“ k původním zvykům a jen minimálním reformním krokům, které spíše souvisejí se zrovnoprávněním k přístupu k zesnulým osobám. Nehledat to, co odlišuje lidi (kromě pohlaví) nebo vyvyšuje, ale poskytovat stejné služby a úsluhy bez jakýchkoliv rozdílů. Před Bohem jsou si všichni rovni, nezáleží na majetku, zásluhách, postavení, je to ten člověk, ten zemřelý, komu je třeba vzdát úctu. Za to, že žil podle svých možností, držel se své víry a ve jménu víry konal. Možná hřešil, možná se dopouštěl věcí nehodných člověka, ale na svět přišel a svět opouští stejně jako ti nevinní a čistí.

V některých případech došlo ke drobným odchylkám v rituálu připomínkami jednotlivých významných rabínů nebo tím, jak oni sami si přáli, aby s jejich ostatky bylo po smrti nakládáno a pak, po jejich smrti pravděpodobně jako výraz úcty, byly tyto způsoby začleněny do pohřebního ritu. Mnohé příklady se dají najít především na území Maďarska, Polska a Česka, které si autorka stanovila na začátku práce jako svůj cíl k bližšímu prozkoumání.

Lze říci, že židovské pohřební zvyky ve střední Evropě se nijak významně nezměnily. Samozřejmě k nějakým změnám došlo, díky vlivu moderní doby a pokroku, ale tyto změny nejsou podstatné.

A jak je patrné ani v dnešní době nezůstávají rituály pohřebního bratrstva beze změn, jak ukazuje činnost Chajima Kočího v pražské Chevře kadiše. Zde se naopak bratrstvo vrací k některým původním ritům a jiné zase mírně obměňuje.

Dalo by se tedy říci, že i když se tyto rituály týkají lidských věcí posledních, tedy umírání, smrti a pohřbu, nejsou mrtvou záležitostí, mění se, částečně i inovují ne sice tak rychle, jak se mění okolní svět, ale jsou stále živé a přeci jen dochází k určitým změnám a odchylkám v jejich postupech. Byť byli Židé kvůli své víře v průběhu staletí od okolního světa drženi v nucené izolaci, přeci jen je jejich okolí k určitým změnám

přivedlo, autorka tím míní například zvyk pohřbívat zesnulé v rakvích a ne pouze zahalené do plátna, jak bylo původně zvykem.

Dodržováním těchto rituálů ať již nejbližšími pozůstalými nebo členy pohřebních bratrstev zaručuje zachování pevné kontinuity mezi životem a smrtí dané osoby. Pokud někdo žil svůj život v souladu s vírou, pak i ve věcech posledních se může spolehnout, že s ním bude zacházeno s náležitou úctou. Pokud se zemřelý životem „protloukal“ jak mu jeho síly stačily, může odcházet z tohoto světa s pocitem, že na cestě poslední nezůstane sám.

Doslov

Při svém sběru informací se seznámila autorka této bakalářské práce se zvolenou tématikou do podstatně větších podrobností, než při běžném studiu. Poznala, že přístup k nemocným, umírajícím a k úkonům následujícím po úmrtí člověka je v židovské kultuře propracován do hloubky a s velkým citem a sociálním cítěním.

Rovnost v přístupu k umírajícímu a k pohřbívání ji velmi oslovila, vždyť nejvíce jsme si rovni právě v okamžiku smrti. Sám fakt lidské smrtelnosti jakoby nám ukazoval, že jakékoliv povyšování jednoho nad druhým nemá v našem bytí smysl. Každý si zaslouží stejný přístup, stejné pocty, stejnou úctu a nejen od svých nejbližších. Každý z nás zanechá na této zemi svoji stopu, možná nám může z dnešního pohledu připadat bezvýznamná, ale v kontextu lidských dějin se celá historie lidstva skládá z více či méně významných kroků. Ani ten největší učenec by se nemohl naplno věnovat své činnosti, kdyby tu nebyli jiní, kteří mu svoji prací zajistí určité zázemí, určitý komfort. Každý z nás se podílí na pokračování lidské existence, kultury, dějin. A také proto si všichni zasloužíme stejný a rovný přístup v okamžiku posledním.

Tento přístup k „posledním věcem“ člověka v židovské kultuře se stal pro autorku velmi inspirující.

Seznam literatury:

Pramenná literatura:

Bible. Praha: Česká biblická společnost, 2007. ISBN 978-80-85810-56-1

Stanovy Pražského židovského Pohřebního bratrstva. Praha: vlastním nákladem, 1936

Doprovodná literatura:

ALTSHULER D. : *The Precious Legacy: judaic treasures from the Czechoslovak state collections*. New York: Summit Books, 1983. ISBN 0-671-49498-8

BŘEŇOVÁ K.: *Smrt a existence v biblickém Izraeli v kontextu představ starověkého Předního východu*. Praha: Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1990-5

COHEN A.: *Talmud pro každého*. Praha: Sefer, 2006. ISBN 80-85924-49-8

DOLEŽALOVÁ J.: *Úcta k živým i mrtvým: židovské zvyky a instituce při pohřbívání*. Židovská ročenka 5751/1990-1991, Evangelické nakladatelství, 1990.

FROJIMOVICS K., et. al.: *Jewish Budapest : Monument, Rites, History*. New York: Central European Press, 1999. ISBN 963-9116-37-8

GILLMAN N.: *Vzkříšení a nesmrtelnost v židovském myšlení*. Praha: Vyšehrad, 2007. ISBN 978-80-7021-871-6

GOLDBERG S. A.: *Crossing the Jabbok ; illness and death in Ashkenazi Judaism in sixteenth- trough nineteenth- century Prague*. Berkeley (US) : University of California Press, 1996. ISBN 0-520-08149-8

GUTMANN J.: *The Jewish life cycle*. Leiden: E. J. Brill, 1987. ISBN 90-04-07892-4

KOČÍ CH. : *Jak navázat aneb současná chevra kadiša*. Praha: Maskil, roč. 12, č. 8, ijar 5773/květen-červen 2013

KOLATCH, A. J.: *The Jewish Mourner's Book of Why*. New York: Jonathan David Publishers, 1993. ISBN 978-0-14-219619-9

KOSÁKOVÁ E. et. al.: *Slovník judaik*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2006. ISBN 80-85608-64-2

LAMM M.: *The Jewish way in death and mourning*. New York: Jonathan David Publisher, 2000. ISBN 0-8246-0422-9

LORENZOVÁ H., PETRASOVÁ T.: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha: KLP, 2001. ISBN 80-85917-79-3

MARCUS J. R.: *The Triesch Hebra Kaddisha*. Cincinnati: Hebrew union college, 1946

NEWMAN J., SIVAN G.: *Judaismus od A do Z*. Praha: Sefer, 1992. ISBN 80-900895-3-4

ONDRAČKA L. et. al.: *Smrt a umírání v náboženských tradicích současnosti*. Praha: Cesta domů, 2010. ISBN 978-80-904516-3-6

SLÁDEK P.: *Malá encyklopedie rabínského judaismu*. Praha: Libri, 2008. ISBN 978-80-7277-379-4

SPERBER D. : *The Jewish life cycle : custom, lore and iconography : jewish customs from the cradle to the grave*. Ramat Gan: Bar Ilan University Press, 2008. ISBN 978-0-19-530759-7

STEINOVÁ I. : *Bejt olam – Pohřbívání v židovské tradici*. Maskil, roč. 4, č. 6, adar 5765/únor-březen 2005

STEINOVÁ I. : *Bejt olam – Pohřbívání v židovské tradici*. Maskil, roč. 4, č. 7, adar 5765/březen-duben 2005

STEINOVÁ I. : *Bejt olam – Pohřbívání v židovské tradici*. Maskil, roč. 4, č. 8, adar 5765/duben-květen 2005

STEINOVÁ I. : *Bejt olam – Pohřbívání v židovské tradici*. Maskil, roč. 4, č. 9, ijar 5765/květen-červen 2005

STEINOVÁ I. : *Bejt olam – Pohřbívání v židovské tradici*. Maskil, roč. 4, č. 10, sivan 5765/červen-červenec 2005

VRIES de S. P.: *Židovské obřady a symboly*. Praha: Vyšehrad, 2009. ISBN 978-80-7021-963-8